

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра іноземних мов

І. Б. Радченко

**ВСТУП ДО ТЕОРІЇ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Конспект лекцій

Харків – 2021

Радченко І. Б. Вступ до теорії міжкультурної комунікації: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. – 80 с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни, він є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Вступ до теорії міжкультурної комунікації». У рамках дисципліни студенти здобувають знання про історію виникнення теорії МКК, суть понять «комунікація» і «культура», основні комунікативні чинники, типи МКК, етичні правила МКК. Студенти мають можливість опанувати основні поняття і термінологію МКК, вивчити моделі і структурні компоненти міжкультурної комунікації, скласти уявлення про основні типи лінгвокультурних контрастів і засоби їх нейтралізації. Пропонований конспект лекцій допоможе студентам самостійно засвоїти теоретичний матеріал курсу, перевірити здобуті знання на практиці, ознайомитися з класичними працями мовознавців, вибудувати систему індивідуальної роботи в рамках дисципліни. Конспект лекцій містить словник основних літературознавчих понять.

Призначено для студентів-філологів 1 курсу ННЦГО.

Табл. 2, бібліогр. 7 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри іноземних мов 14 вересня 2020 р., протокол № 2.

Рецензент

доц. С. І. Нешко

ЗМІСТ

Тема 1. Основні засади міжкультурної комунікації. Її об'єкт, предмет, завдання.....	4
Тема 2. Підходи до поняття комунікації. Моделі комунікації. Чинники комунікації.....	6
Тема 3. Підходи до поняття культури. Типології та класифікації культур.....	10
Тема 4. Аспекти міжкультурної комунікації. Основні категорії міжкультурної комунікації.....	13
Тема 5. Картина світу і концептосфера нації.....	21
Тема 6. Чинники відмінностей між мовними і концептуальними картинами світу.....	24
Тема 7. Ціннісна картина світу.....	27
Тема 8. Часова і просторова картини світу.....	29
Тема 9. Вербальне вираження національних особливостей.....	33
Тема 10. Лексична конотація в мовних культурах.....	40
Тема 11. Внутрішня форма слова.....	43
Тема 12. Невербальне вираження національних особливостей.....	46
Тема 13. Основні типи культур.....	49
Тема 14. Міжкультурні стилі комунікації.....	55
Тема 15. Організація мовного коду в комунікації.....	59
Теми рефератів і доповідей.....	63
Термінологічний словник.....	65
Список літератури.....	80

ТЕМА 1. Основні засади міжкультурної комунікації. Її об'єкт, предмет, завдання

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Міжкультурна комунікація як наука.
- 2 Сутність, об'єкт і предмет міжкультурної комунікації.

Одним із найважливіших складників життя людини є комунікація. У широкому розумінні це поняття охоплює значно більше, ніж просто обмін інформацією між людьми. До неї належать канали засобів передачі та одержання інформації, де задіяні машини, прилади, штучний інтелект, комп'ютерні мережі і програми, культурні знаки, космічні реалії тощо.

Попри постійні зміни в суспільстві та природі, незмінною залишається сутність людського спілкування: це обмін думками, інформацією і досягненнями взаємного порозуміння, гармонії стосунків в усіх сферах і на всіх рівнях буття людини. Однак форми, засоби і методи людської комунікації постійно змінюються.

Зі зростанням глобалізаційних змін, поширенням міжнародних контактів, інтернаціоналізацією суспільства загалом змінився і характер спілкування. Налагодження ділових і дружніх контактів із представниками інших держав передбачає володіння іноземними мовами. Однак цього мало, оскільки серйозною перешкодою у спілкуванні з іноземцями є незнання їхніх етнічних і культурних особливостей.

Культурні моделі поведінки людині прищеплюють штучно, у процесі виховання в певному соціальному середовищі. Вона починає діяти, оцінювати дійсність хоч і по-своєму, але загалом у межах «записаної» у підсвідомості культурної програми, яка об'єднує спільноту. Комунікація є найважливішою частиною такої програми, яка настільки глибоко проникає у повсякденне життя, що людина не помічає, як сама дотримується «запрограмованих» норм і правил спілкування, поведінки. Однак їх порушення призводить до непорозуміння, подиву, культурного шоку.

Способи уникнення непорозумінь на культурному ґрунті у спілкуванні з іноземцями досліджує **міжкультурна комунікація (МКК)**.

Виникнення міжкультурної комунікації, як і більшості наук, зумовлене потребами суспільства. Її практична сфера бере початок із найдавніших часів, коли людям доводилося встановлювати різні контакти з чужинцями, що потребувало толерантності і певних знань про міжкультурні відмінності. Із появою дипломатичних відносин інформація про національно-культурні особливості різних країн стала складником професійної міжнародної діяльності. Особливої актуальності навички у сфері міжкультурного спілкування набули в часи бурхливого розвитку міжнародних контактів, які розпочалися в 70-ті роки ХХ ст.

Необхідність теоретичного розроблення спеціального курсу, а пізніше й окремої науки «Міжкультурна комунікація», постала після Другої світової війни. Досвід інтернаціональної співпраці під час війни і після неї, зокрема активістів Корпусу миру, яких відряджали до різних країн для допомоги, виявив брак знань і навичок у міжкультурному та міжетнічному спілкуванні, що призводило до невдач у позитивних намірах волонтерів. Це стало поштовхом для створення в 1946 р. у США спеціального Інституту служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив Едвард Холл. Цей заклад мав готувати дипломатів, розвідників, волонтерів Корпусу миру, міжнародних військових та інших фахівців для роботи за кордоном, сприяти усуненню міжрасових та міжетнічних конфліктів. Е. Холл залучив до своєї команди спеціалістів із різних галузей — психологів, етнологів, антропологів, соціологів, культурологів та ін.

Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а **предметом** — прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні «культурні сценарії» різних дій, усталені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо. **Завданням** міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та

встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях.

Контрольні питання

1 Закінчіть запропоноване висловлювання: Соціальну значущість міжкультурної комунікації можна довести такими тезами:...

2 Термін «міжкультурна комунікація» був запропонований:

- а) Е. Холлом;
- б) В. Гумбольдтом;
- в) Л. Уайтом;
- г) Г. Почепцовим.

3 Основним об'єктом вивчення в міжкультурній комунікації є...

- а) особливості культур різних народів;
- б) мова;
- в) традиції;
- г) історія етносу.

4 Закінчіть запропоноване висловлювання: Криза міжкультурної комунікації спричинена протиріччями між...

5 Здатність опанувати і застосовувати специфічні культурні знання і досвід у різних сферах конкретних соціальних компетенцій, що реалізуються в конкретній культурній системі, з метою успішної міжкультурної комунікації – це...

- а) культурна компетентність;
- б) культурна грамотність;
- в) комунікативна компетентність;
- г) усе перелічене вище.

ТЕМА 2. Підходи до поняття комунікації. Моделі комунікації. Чинники комунікації

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Комунікація і спілкування.
- 2 Моделі комунікації.

3 Основні елементи процесу комунікації.

4 Мотиви, цілі та функції комунікації.

Відсутність цілісного системного уявлення про теорію комунікації зумовлює різноманіття та варіативність її термінології. Предметом дискусій залишається її ключовий термін «комунікація», що виник у науковій літературі ще на початку ХХ ст. У 1972 р. американські дослідники Френк Денс і Карл Ларсон виявили 126 інтерпретацій цього терміна. Це спричинено насамперед багатоплановістю комунікації, що свідчить про різноаспектність цього явища.

Існує два основні підходи до визначення комунікації: механістичний та діяльнісний. Механістичний підхід тлумачить комунікацію як односторонній процес передавання інформації від джерела адресатові, тобто як суто інформаційний процес. За діяльнісного підходу комунікацію розглядають як двосторонній процес обміну інформацією, спільну діяльність комунікантів, під час якої виробляються нові погляди на явища. Багато сучасних дослідників надають перевагу діяльнісному підходу і визначають комунікацію як взаємодію людей з метою обміну різноманітною інформацією (думками, знаннями, ідеями, оцінками, почуттями тощо); при цьому терміни «спілкування» та «комунікація» ототожнюють і вживають як синоніми.

При вивченні процесів спілкування (комунікації) зарубіжні дослідники використовують термін «комунікація». Наявність в українській мові двох еквівалентів («комунікація», «спілкування») англійському терміну «communication» спричиняє певні розбіжності у поглядах вітчизняних науковців. Одні вважають базовою категорією комунікацію, оскільки вона охоплює всі можливі типи процесів взаємозв'язку і взаємодії не лише людей, а й будь-яких живих істот, а також створених людиною механізмів. Інші, навпаки, основною категорією визнають спілкування, що складається з комунікації (обміну інформацією), інтеракції (організації взаємодії та впливу) і перцепції (чуттєвого сприйняття як основи взаєморозуміння) [3].

Отже, поняття «комунікація» та «спілкування» мають спільні і відмінні ознаки. Спільними є їх співвіднесеність із процесами обміну і передавання інформації. Відмінність

зумовлена різницею у змістовому обсязі цих понять (вузькому та широкому). Це пов'язано з тим, що їх використовують різні аспекти цих понять. За спілкуванням закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії.

З метою дослідження сутності і механізмів комунікації застосовують метод моделювання, що передбачає конструювання абстрактних, ідеалізованих схем (моделей).

Модель комунікації – схема, що відтворює основні елементи та функціональні характеристики комунікативних процесів.

З огляду на основні елементи комунікативного акту, типи зав'язків між комунікантами, перебіг комунікації виокремлюють лінійну, інтеракційну і трансакційну моделі комунікації.

Лінійна модель представляє комунікацію як дію, односторонній процес передавання інформації від джерела адресатові (цю модель називають ще трансмісійною). Такий спосіб передавання повідомлень характерний переважно для писемної комунікації, ЗМІ або усного спілкування, коли метою є намагання переконати слухачів або вплинути на їхні думки (наприклад у політичних дебатах, маркетингу, суперечках тощо).

Інтеракційна модель розглядає комунікацію як взаємодію, двосторонній процес обміну інформацією між відправником і отримувачем, які послідовно міняються місцями.

Якщо лінійна та інтеракційна моделі відображають комунікацію як дискретні перервні акти, що мають початок і кінець, то трансакційна модель представляє її як процес одночасного надсилання і отримання повідомлень комунікантами, взаємодію, що триває. Ця модель дає змогу побачити, що дискретний акт комунікації важко відокремити від попередніх і наступних подій, тобто набуває ваги історичність комунікативного процесу.

Комунікація як процес соціальної взаємодії людей спрямована на досягнення конкретної мети (цілей).

Мета комунікації – запланований адресантом результат, на який скерована комунікативна діяльність.

Повідомлення передають для того, щоб поінформувати, попередити, пояснити, зробити опис, розважити, переконати тощо.

Першопричиною комунікації є потреби людини або групи людей.

Потреба – стан індивіда, пов'язаний із відчуттям необхідності або нестачі чогось.

Процес задоволення людських потреб має складну структуру і передбачає декілька етапів, одним із яких є мотивація.

Мотивація – спонука до діяльності, що скеровується певним мотивом, тобто причиною, приводом будь-якої дії.

Іншим важливим етапом процесу задоволення потреб є реалізація діяльності.

Діяльність – сукупність послідовних дій для досягнення певного результату, які актуалізують ставлення людини до світу, відповідають потребі і характеризуються мотивом.

Мотиви можуть бути різноманітними і стосуватися всіх сфер людської діяльності: фізичної, фізіологічної, інтелектуальної, духовної [3].

Контрольні питання

1 Закінчіть запропоноване висловлювання: В усіх видах міжкультурної комунікації на всіх рівнях має реалізуватися принцип...

2 Закінчіть запропоноване висловлювання: Мова есперанто була заснована...

3 Дайте визначення таких понять, як «ідо», «експериментальні мови»:

а) іноземна мова;

б) універсальна міжнародна мова.

4 Закінчіть запропоноване висловлювання: Найбільш популярними формами інтерлінгвістики є...

5 Дайте визначення такого поняття, як «нація»:

а) політична спільність людей, що історично складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки;

б) сукупність суб'єктів соціуму.

ТЕМА 3. Підходи до поняття культури. Типології та класифікації культур

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Основні компоненти культури.
- 2 Індивідуалізм-колективізм.
- 3 Підхід У. Кіма.
- 4 Теорія культурної грамотності Є. Хірша.
- 5 Модель співіснування.

Культура являє собою складний феномен, який містить як матеріальні і соціальні явища, так і різні форми індивідуальної поведінки та організованої діяльності.

Культуру як особливу сферу людської життєдіяльності не можна побачити, почути, відчути чи спробувати. Реально ми можемо спостерігати різноманітні її прояви у вигляді відмінностей у людській поведінці і тих чи інших типах діяльності, ритуалах, традиціях. Ми бачимо лише окремі прояви культури, але ніколи не бачимо всю її саму в цілому. Спостерігаючи відмінності в поведінці, ми починаємо розуміти, що в їх основі лежать культурні відмінності, і з цього починається вивчення культури. У цьому розумінні культура являє собою тільки абстрактне поняття, яке допомагає нам зрозуміти, чому ми робимо те, що робимо, і пояснити відмінності в поведінці представників різних культур.

До найважливіших вимірів, за якими різняться типи культур, належать: спрямованість на широкий/вузький контекст вияву культури; перевага індивідуалізму/колективізму; дистанція влади; ставлення членів соціального колективу до невизначеності життєвих ситуацій (так зване уникнення невизначеності); маскуліність/фемінність. Значущість цих вимірів доведено практикою. Зокрема, голландський соціолог Гірт Гофстеде у 80-ті роки ХХ ст. на основі опитувань працівників компанії ІВМ у сорока країнах світу показав вплив різних типів культурних розбіжностей на діяльність цієї корпорації. За цією методикою

інші вчені продовжують подібні дослідження, які свідчать про плідність такого підходу [3].

Типи культур за контекстною спрямованістю

Загальноприйнятним у теорії міжкультурної комунікації стало протиставлення вузькоконтекстних і ширококонтекстних культур, запропоноване Е. Холлом.

Вузькоконтекстна (low-context, або низькоконтекстна) – тип національної культури, в якій інформацію під час комунікації передають у максимально вербалізованій експліцитній формі.

На відміну від вузькоконтекстних, у ширококонтекстних культурах більшу частину інформації у процесі спілкування не вербалізують.

Ширококонтекстна (high-context, або висококонтекстна) – тип культури, в якій інформація, що передається під час комунікації, есплікується лише з урахуванням найширшого культурологічного і найближчого ситуативного контексту.

Сучасні дослідження, присвячені визначенню культури, показали величезний, дедалі зростаючий інтерес до цього поняття. Так, за підрахунками американських культурних антропологів А. Кребера і К. Клакхона, з 1871 по 1919 рр. різними науками було дано сім визначень культури, з 1920 по 1950 їх кількість збільшилась до 150. Нині різних визначень культури налічується більше 500. Усі ці визначення Кребер і Клакхон поділили на шість класів (типів) [3].

1 *Описові визначення*, які інтерпретують культуру як суму всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань.

2 *Історичні визначення*, які пов'язують культуру з традиціями і соціальною спадщиною суспільства.

3 *Нормативні визначення*, які розглядають культуру як сукупність норм і правил, які організують людську поведінку.

4 *Психологічні визначення*, відповідно до яких культура являє собою сукупність набутих норм поведінки, що виникають у результаті пристосування і культурної адаптації людини до навколишніх умов життя.

5 *Структурні визначення*, що представляють культуру у вигляді різного роду моделей або єдиної системи взаємопов'язаних феноменів.

6 *Генетичні визначення*, що ґрунтуються на розумінні культури як результату адаптації людських груп до середовища свого проживання.

Ця різноманітність визначень, інтерпретацій і трактувань не бентежить вчених. Це обумовлено тим, що культура являє собою вкрай складне і багатогранне явище, що виражає всі сторони людського буття.

Питаннями становлення та розвитку культури людини займається **культурна антропологія**. Антропологія, як це випливає з назви, – наука про людину.

До людської культури входять різні локальні культури, носіями яких є народи. Кожен народ являє собою самостійну форму етнічних спільнот, або, як прийнято називати в етнології, окремий етнос. Етнос – історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що мають спільні риси і стабільні особливості культури і мови, психологічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінності від інших подібних соціальних спільнот.

Культурна картина світу – це сукупність раціональних знань і уявлень про цінності, норми, менталітет власної культури і культур інших народів. Ці знання та уявлення надають культурі кожного народу самобутність, завдяки чому стає можливим відрізнити одну культуру від іншої.

Контрольні питання

1 Ви потрапили як гість в англійський респектабельний дім і припустилися кількох помилок. Яка з них, на думку автора лекції, завдасть найменшої шкоди вашим дружнім взаєминам?

а) Ви запитали «How much time?»;

б) під час зустрічі Ви намагалися триразово розцілуватися з господарями за російською традицією;

в) Ви побачили красиві штори і питаєте, скільки вони коштують і де їх купили.

2 Етноцентризм – це...

- а) сприйняття своєї культури як єдино прийнятної;
 - б) вивчення різноманітних аспектів життєдіяльності етносів.
- 3 Основним суб'єктом і об'єктом культури виступає:

- а) людина;
- б) інкультурація;
- в) мова.

4 Сучасні англійці вважають головною позитивною рисою людського характеру:

- а) самовладання;
- б) доброту;
- в) повагу.

5 Який вид культурних норм виключає елемент мотивації поведінки, оскільки норми, складові його мають виконуватися автоматично?

- а) традиція;
- б) звичаї;
- в) закон.

ТЕМА 4. Аспекти міжкультурної комунікації. Основні категорії міжкультурної комунікації

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Аспекти міжкультурної комунікації.
- 2 Основні категорії міжкультурної комунікації.
- 3 Поняття етносу, народу, нації.
- 4 Роль комунікації в концепції культур.

Залежно від безпосереднього предмета вивчення виокремлюють певні аспекти міжкультурної комунікації, основними серед яких є культурологічний, лінгвістичний, етичний, соціально-комунікативний, психологічний, професійно-прикладний.

Культурологічний аспект. Він є ключовим у міжкультурній комунікації. Культура охоплює весь спектр людських надбань в історичному розвитку цивілізації – від

фольклорно-міфологічних уявлень і національних звичаїв до витворів мистецтва і взагалі особливостей життя різних народів.

У міжкультурній комунікації першорядну роль відіграє контактування – «спілкування», діалог або полілог – культур.

Діалог культур – взаємодія культур у процесі міжкультурної комунікації, опанування іноземних мов і т. д., що забезпечує взаємозбагачення лінгвокультурних спільнот, що контактують.

З погляду міжкультурної комунікації, культура – це насамперед успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот. Особливості такої соціокультурної діяльності зберігаються у колективній пам'яті («ментальній програмі»), прищеплюються змалку, матеріалізуються і пізнаються через системи культурних кодів.

Культурний код – спосіб, яким конкретна культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, що оточує кожну людину, належну до певної національної спільноти.

Коди культури співвідносяться з давніми уявленнями людини і формують систему координат, яка містить і відтворює еталони культури, традиції, звичаї, поведінку та все життя певного національно-етнічного соціуму. Вони є своєрідними маркерами свідомості та підсвідомості, за якими упізнають належність до певної культури, ідентифікують її. Це мова, якою «говорить» культура, знаки, за допомогою яких вона себе виявляє. З першого погляду можна розрізнити архітектуру православного собору, католицького костюлу, мусульманської мечеті, буддійського храму. Достатньо одного прослуховування пісні, щоб здогадатись, якому народу – східному чи західному, південному чи північному – вона належить. Без спеціальної освіти можна визначити за національним одягом належність народів до загальних типів культур – європейської, східної, азіатської, африканської.

Одним із найцікавіших виявів культурних кодів є особливості комунікації між людьми, за якими пізнають темпераментних італійців, повільних естонців, стриманих британців, розкутих американців, емоційних греків або циган і т. д.

Отже, культурний код охоплює весь спектр матеріальних виявів життя і культури народів: артефакти, архітектуру, національно зумовлену символіку, музику, пісні, танці, ритуали, народні звичаї, національну кухню, а також різноманітні форми дозвілля, стосунків у родині і з друзями, навіть семантику кольорів, запахів і звуків, якими насичене життя нації.

Лінгвістичний аспект. Він передбачає вивчення мовних відмінностей, які можуть впливати на комунікацію між носіями різних мов. Існує чимало міжмовних омонімів, значення яких у різних мовах не збігаються. Наприклад, в українській мові **ректор** – керівник закладу вищої освіти, а в англійській та деяких інших **rector** – це глава духовної семінарії, а також парафіяльний священник, пастор. Англійці називають священника **minister**, тоді як у більшості європейських мов **міністр** – член уряду, вища посада в органах виконавчої влади; а от ректор університету англійською **chancellor** або **president** (особливо у США).

Лінгвістичний аспект не обмежується виявленням семантичних особливостей слів різних мов. Він також охоплює зіставлення різних комунікативних ситуацій, способи членування світу мовними засобами, порівняння мовної поведінки представників різних культур.

Етичний аспект. Він спрямований на розуміння відмінностей етичних норм, які притаманні різним країнам і націям. До них належать зокрема норми моралі, поведінки, міжособистісного спілкування, мовленнєвого етикету тощо. Наприклад, у Польщі під час розрахунку в ресторані слово «дякую» може бути витлумачене як відмова від решти на користь чайових.

Важливим виразником інформації слугує жестикуляція. Проте однакові жести в різних культурах можуть мати відмінний етичний зміст. Так, великий палець руки, піднятий догори, для українця, як і для більшості європейців, означає «дуже добре», «класно», «супер». В Америці за його допомогою зупиняють авто на дорозі.

Соціально-комунікативний аспект. До нього належать прийняті суспільством моделі, норми і правила спілкування, налагодження і підтримання контактів загалом. Кожний соціальний прошарок у кожній країні має прийняті правила

соціальної поведінки і спілкування, зумовлені багатьма чинниками. У монархічних країнах, наприклад Великій Британії, встановлені певні церемоніальні моделі, яких дотримуються в одязі, мовних звертаннях, манерах, дистанції між персонами та ін. Молодіжні соціуми практично в усіх країнах відрізняються від дорослих мовою (молодіжні сленги), зовнішністю, одягом, розкутістю в поведінці.

Отже, суть соціально-комунікативного аспекту полягає у вивченні різноманітних стилів комунікативної поведінки, особливостей манери спілкування залежно від конкретної ситуації та соціального середовища співрозмовників.

Психологічний аспект. Він передбачає вивчення психологічної реакції людей в умовах спілкування з представниками інших держав і етносів. Психологи разом із фахівцями в галузі Міжкультурної комунікації та етнології розробляють спеціальні рекомендації, дотримання яких зменшує дискомфорт перебування в чужинному середовищі і допомагає запобігти дискомфорту для інших від свого перебування або неадекватної для певного національного середовища поведінки.

У західноєвропейській психології як невічливе позиціонують також мовчання, навіть в оточенні незнайомих. З метою уникнути незручного мовчання розвинули традицію світських розмов ні про що («про погоду»). Навпаки, у деяких північних культурах розмову з незнайомцем вважають небезпечною, тому їх представники витримують мовчання, після якого поступово вступають у спілкування. Людина, яка не знає цих особливостей, може розгубитися, сприйняти таку поведінку як прояв невічливості, підозрілості. Східні люди також рідко беруть лідерство бесіди на себе, надаючи перевагу мовчанню і слуханню.

Психологічний аспект міжкультурної комунікації тісно взаємодіє з лінгвістичним, особливо коли йдеться про комунікативні стилі чи професійно зумовлені ситуації спілкування з іноземцями.

Професійно-прикладний аспект. До нього належать сфери застосування знань із міжкультурної комунікації. Залежно від сфери застосування чи функціонування міжкультурних контактів виокремлюють й інші аспекти МКК: національні особливості

медіакомунікацій, Інтернету, театру, дитячого спілкування, молодіжних та інших культур і субкультур. Наприклад, подання однакової за змістом події у ЗМІ країн Сходу відрізнятиметься від американського способу висвітлення інформації. Відповідно до ментальних стереотипів східних народів повідомленню про факт має передувати підготовча преамбула, яка створює своєрідний настрій сприйняття події та забезпечує її адекватну оцінку. Характер медіакомунікації в американсько-європейських стандартах прямий, що передбачає безпосереднє і максимально чітко висвітлення події без додаткових нашарувань, що можуть заважати сприйняттю інформації.

Здебільшого розмежування аспектів міжкультурної комунікації має лише теоретичний характер. На практиці ці аспекти перетинаються, накладаються та інтегруються, що природно відображає людське життя і спілкування в усій їх повноті.

Успішність міжкультурного спілкування залежить не лише від знання мов і національних особливостей. Мова є тільки необхідною передумовою комунікації, важливу роль у якій відіграє відчуття стилю, загального настрою спілкування, що притаманні певній культурі. Ще більшою мірою це стосується відчуття стилю комунікації. Знання особливостей і навіть стилів комунікації, притаманних різним національним спільнотам, необхідні передусім фахівцям із соціальних комунікацій, журналістам, спеціалістам з реклами, піару, бізнесменам, перекладачам, працівникам туристичної галузі та ін. Маючи уявлення про те, що представники різних національних культур по-різному сприймають завдання комунікації, неоднаково зчитують/декодують повідомлення при спілкуванні, можна запобігти багатьом ситуативним непорозумінням на ґрунті міжнаціональних відмінностей.

Міжкультурна комунікація є інтегрованою науковою галуззю, що передбачає залучення для її потреб таких категорій, які сформувалися в інших суміжних науках: **нація, народ, етнос, ментальність, національний стереотип, прототип, архетип, символ, культурний код, національна (мовна, ціннісна, концептуальна) картина світу, концептосфера нації** та ін. На відміну від інших наук, для міжкультурної комунікації ці

категорії є засобом виявлення і дослідження специфіки вербального і невербального спілкування представників різних національних та лінгвокультурних спільнот.

Поняття «нація», «народ» і «етнос» використовують для позначення великих культурно-історичних людських спільнот. Нерідко їх трактують як синоніми, хоча вони мають істотні відмінності. Так, етнологічно «народ» і «нація» – ідентичні поняття, що визначають біологічне походження групи людей, але в соціально-політичному аспекті вони не є тотожними.

Народ – велика спільнота людей, об'єднаних за національно-етнічною, державною або релігійною належністю.

Народ – біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками.

Схематично діалектику (розвиток) формування народу можна змоделювати у такий спосіб: із сім'ї виросла родина, з родини – рід, рід перетворився на плем'я, плем'я – на народ. Внаслідок тривалого співжиття племена змішувалися. Вчені довели, наприклад, що французький народ – наслідок змішання римлян, кельтів і германців; український – слов'янських і тюркських племен Київської Русі; завдяки змішанню слов'ян, угро-фінських племен, гунів, монголів і татар постав російський (московський) народ. Та сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе в певному просторі. Саме простір як місце постійної осілості народу є дуже важливим чинником його існування. Люди здавна були пов'язані природою, простором, який для них був близьким, рідним, а всякий інший – чужим. Колективними зусиллями народу облаштувалася певна територія. Народжувалося поняття «батьківщина». До цього прилучився ще один важливий компонент – мова. За її допомогою люди спілкувалися між собою, завдяки їй починалося духовне життя народу. Кожне соціальне явище – це явище народне: народна культура, народне мистецтво, народна релігія тощо.

Якщо народи існували з давніх-давен, то нації викристалізувалися лише в XVII–XVIII ст. (німці стали нацією в XIX ст.). На відміну від народу, нація не є витвором природи, а народжується історично. Звісна річ, складно встановити, коли народ історично стає нацією. Процес переростання народу в

націю – це повільна кристалізація національної свідомості, збереження свого етносу перед нищівними силами ззовні.

Нація (лат. *natio* – плем'я, народ) – *історичний тип етносу, який становить соціально-економічну цілісність, що формується і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури, психологічного складу, ментальності і етнічної самосвідомості.*

Основними ознаками нації як людської спільноти вважають територію, мову, культуру, історію. Проте нині, в часи швидких змін, масових міграцій, етнічної мішанини, кожна з цих класичних ознак нації вже не обов'язкова і може бути спростована. Наприклад, кількість представників різних національностей, які живуть не у своїх країнах, тобто не на своїй території, постійно збільшується. Не виняток і Україна – держава, яка на фоні інших вирізняється національною монолітністю.

Близьким, але не тотожним до поняття «народ», є термін «етнос».

Етнос (грец. *ethnos* – народ, плем'я) – *історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що мають спільні риси і стабільні особливості культури та мови, психологічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних соціальних спільнот.*

Найважливішими ознаками етносу, що відрізняють його від інших етносів, є мова, народне мистецтво, звичаї, обряди, традиції, норми поведінки, особливості комунікації та ін. Для етносів притаманна самосвідомість, уявлення про спільність свого походження.

Контрольні питання

1 Що розуміють під міжкультурною комунікацією?

а) процес взаємного зв'язку і взаємодії представників різних культур;

б) спілкування як процес соціальної взаємодії, взятий у знаковому аспекті;

в) специфічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, в якій відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями і навичками носіїв різних типів культур?

2 Що таке культурна ідентифікація?

- а) процес самоототожнення людини з іншою людиною – носієм іншої культури;
- б) усвідомлення особистістю своєї належності до певної групи, свого статусу і ролі;
- в) уявлення про когось чи щось як про значно краще й досконаліше, ніж воно є насправді;
- г) пристосовуваність, пасивне прийняття існуючого порядку, смаків, суджень?

3 Що розуміють під поняттям «культурний шок»?

- а) процес руйнування культурної єдності через відсутність чітких соціальних норм;
- б) форма внутрішнього занепокоєння, пов'язаного з утратою зрозумілих комунікативних знаків і символів;
- в) стан особистості або соціальної групи, спільності, що існує на межі двох різних культур?

4 Що таке толерантність?

- а) особливий стан особистості або соціальної групи, спільності, що існує на межі двох різних культур;
- б) здатність поставити себе на місце іншої людини в контексті його культури, зрозуміти її почуття, бажання, ідеї і вчинки;
- в) терпимість до іншого способу життя, поведінки, інших поглядів, звичок, вірувань тощо?

5 До основних чинників, що визначають ефективність комунікації, відносять:

- а) адекватність сприйняття переданої інформації;
- б) здатність спричинювати позитивні почуття співпереживання і схвалення;
- в) встановлення тривалих контактів на базі досягнутого взаєморозуміння;
- г) взаємне збагачення учасників комунікації, збагачення культур, що вступають у діалог.

ТЕМА 5. Картина світу і концептосфера нації

План лекції Лекція – 2 год

- 1 Термін «картина світу».
- 2 Мовна картина світу.
- 3 Концептуальна картина світу.

Термін «картина світу» (англ. worldview) у науковий обіг запровадив німецький фізик Генріх Герц (1857—1894) наприкінці ХІХ ст. стосовно відображення образів фізичного світу людською свідомістю. Пізніше цю наукову метафору почали використовувати щодо інших імовірних картин світу, які здатна формувати свідомість. Залежно від суб'єкта або об'єкта відтворення традиційно виокремлюють наукову, мовну (наївну), реальну, віртуальну, релігійну, світоглядну, художню, естетичну, метафізичну, чоловічу, жіночу, дитячу та інші картини світу.

Реальна картина світу – це об'єктивна позалюдська реальність, це світ, що оточує людину.

Культурна (понятійна) картина світу – це відображення реальної картини через призму понять, які сформовані на основі уявлень людини, отримані за допомогою органів чуття і пройшли через її свідомість, як колективну, так і індивідуальну.

Культурна картина світу специфічна і відрізняється у різних народів. Це обумовлено цілою низкою чинників: географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя.

Мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу. «Ідея існування національно-специфічних мовних картин світу зародилася в німецькій філології кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. (Міхаеліс, Гердер, Гумбольдт).

Мовна картина світу не поглинається повністю культурною, якщо під останньою розуміємо образ світу, переломлений у свідомості людини, тобто світогляд людини, що створився в результаті її фізичного досвіду і духовної діяльності.

Крім мовної та наукової картин світу, сучасна наука також виокремлює концептуальну картину світу.

Концептуальна картина світу (ККС) — система концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації.

Вона значно багатша за мовну картину світу і є основою для мовного втілення (мовної концептуалізації), оскільки в її утворенні беруть участь різні типи мислення, образи, асоціації, емоції, оцінки, культурні та інші чинники.

Концептуальні картини світу можуть бути різними у представників різних епох, соціальних і вікових груп, галузей наукового знання тощо. Люди, що говорять різними мовами, за певних умов можуть мати близькі концептуальні картини світу, а ті, що спілкуються однією мовою, — різні. Це стосується, наприклад, батьків і дітей, які належать до різних вікових генерацій та субкультур.

Основою формування концептуальної картини світу є особлива одиниця ментальності — концепт. Оперуючи поняттям «концепт», завжди слід мати на увазі його віднесеність до принаймні двох площин знань — когнітивістики, зокрема лінгвокогнітології, та лінгвокультурології, де концепту відводиться неоднакова роль.

Ментальний образ світу формується під впливом певного національного світобачення, архетипних уявлень, культурно-історичного досвіду народу. Основою цього колективного образу світу є система базових для кожного народу концептів — концептосфера нації.

Концептосфера (лат. *conceptus* — думка, поняття і *sphaera* — куля) – сукупність специфічних для певної національної лінгвокультурної спільноти концептів культури, які найповніше виражають її особливості.

Це спільне для нації психоментальне уявлення, «дух народу», який, за В. фон Гумбольдтом, невидимим ореолом супроводжує життя кожної нації. Якщо поняття та лексичні значення слів *сонце*, *місяць* можуть збігатися в різних мовах, то їхні концепти ні. Концепти як одиниці етнокультурної інформації відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою. Тому Ю. Степанов називає їх

згустками культури у свідомості людини, у вигляді яких культура входить до ментального світу людини.

У вимірах лінгвокультурології та міжкультурної комунікації концепти — це особливі ментальні одиниці колективного знання, що містять специфічну етнокультурну інформацію, відображаючи світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою. У своїй сукупності вони утворюють концептуальну картину світу.

Контрольні питання

1 Наукова картина світу є...

а) результатом пізнавальної діяльності людства і відображає наукові знання суспільства про світ;

б) системою концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації.

2 Мовна картина світу – це...

а) відображені в категоріях і формах мови уявлення певної національної спільноти про дійсність;

б) є результатом пізнавальної діяльності людства і відображає наукові знання суспільства про світ.

3 Концептуальна картина світу — це...

а) система концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації;

б) є результатом пізнавальної діяльності людства і відображає наукові знання суспільства про світ.

4 Концептосфера – це...

а) сукупність специфічних для певної національної лінгвокультурної спільноти концептів культури, які найповніше виражають її особливості;

б) сфера розуму; сфера взаємодії суспільства та природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним чинником розвитку.

5 Концепт – це...

а) інноваційна ідея, що містить творчий сенс;

б) змістовна сторона словесного знака, за якою стоїть поняття, що належить до розумової, духовної або матеріальної сфери існування людини, закріплене в громадському досвіді народу, що має в його житті історичні корені, соціально і суб'єктивно осмислюються і – через щабель такого осмислення – співвідносне з іншими поняттями.

ТЕМА 6. Чинники відмінностей між мовними і концептуальними картинами світу

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Контрастивне мовознавство. Типологічне мовознавство. Лінгвістична універсалія.
- 2 Відмінності в етикеті.
- 3 Гендерні відмінності. Пізнання.

Засновник зіставного мовознавства і лінгвокультурології Роберт Ладо (1915 — 1995) зауважував: «Існує ілюзія, властива часом навіть освіченим людям, ніби значення однакові в усіх мовах і мови розрізняються лише формою вираження цих значень. По суті, значення, у яких класифікується наш досвід, культурно детерміновані, так що вони істотно варіюють від культури до культури».

Варіюють не тільки значення, а й склад лексики, фразеології, способи вираження граматичних нюансів у інших мовах, мовних і концептуальних картинах світу. Визначення чинників відмінностей потребує комплексного підходу, адже вони різноманітні, часто малопомітні. Основними серед них є природа, культура і пізнання. Ця трихотомія в широкому розумінні становить основу людського буття, пізнання світу, визначення ціннісних критеріїв та інших чинників, які прямо чи опосередковано впливають на мовні та концептуальні розбіжності.

Мова кожного народу — це його власний всесвіт, межі якого визначені також і межами природи, в якій він живе. Тому людина дає назви тваринам, рослинам, місцевостям, які їй відомі,

стану того клімату, який вона відчуває, тим зіркам на небі, які бачить. Відповідно, крізь призму безпосереднього природного оточення відбувається формування мовної картини світу. Так, для росіянина більше значення мав ліс, а для англійця і турка — море, що відобразилося в ідіомах: рос. *как в темном лесу*; англ. *be at sea*.

Острівне розташування Англії, висока зайнятість населення в мореплавстві зумовили диференціацію дієслів, що позначають рух по воді: *to swim, to sail, to navigate, to float, to drift*. В українській, російській, інших мовах є лише один відповідник цим словам — гіперонім *плисти*, який вживають стосовно живої істоти, і корабля, і тріски на поверхні води.

Природа, в якій живе людина, формує світ асоціативних уявлень, особливостей метафоричних перенесень, порівнянь, конотацій та інших засобів мовного закріплення (вербалізацій) концептів.

Відмінності в етикеті. Найміцнішими культурними кодами та когнітивними стереотипами відзначається етикет. Особливості національного етикету в різних життєвих ситуаціях відображаються в прагмемах (В. Гак), які є мовними виразниками певних форм поведінки. Наприклад, сучасні американці для побажання «Смачного!» використовують французький варіант цієї прагмеми: *Bon appetite!* У Франції, принаймні в традиційному культурному коді, немає звичаю дякувати господині після їжі, як у слов'ян (відповідь — *На здоров'я*), та правила французької ввічливості вимагають, щоб гість, скуштувавши страву, сказав: *C'est très bon!* (*Це дуже смачно!*). Навіть серед європейців є відмінності в культурі споживання їжі. Англ. *breakfast* у значенні «перший сніданок» у мовному плані співвідноситься з укр. *сніданок*, франц. *petit dejeuner*, але ці сніданки ні за часом їх споживання, ні за складом не збігаються, тобто мають неоднакові культурні коди.

Гендерні відмінності. Особливостями культури та соціальної диференціації зумовлені гендерні відмінності, які відіграють істотну роль у міжкультурній комунікації. Такі розбіжності можуть безпосередньо вказувати на соціальну нерівність чоловіків і жінок, і не лише в мусульманських країнах. Наприклад, у грецькій мові є поняття «*andrōnitis, tidis*» —

чоловіча половина будинку, переважно чоловіча їдальня. Більш тонко чільний статус чоловіків у суспільстві виявляється в розвитку семантики концепту «людина», зокрема в європейських мовах. Так, франц. *homme* називає і людину взагалі, і чоловіка протилежно жінці (*femme*); *femme* — жінку і дружину, на відміну від незаміжньої жінки. В англійській *man* може називати і людину взагалі, і рід людський, і чоловіка як головного для європейців представника цього роду. Тривалий час в українській мові поняття «людина» позначалось словом *чоловік*. У російській мові дискримінація ще більш виражена, що фіксує словник В. Даля: *Курица не птица, женщина не человек*. Нижчий статус жінок відображений у відсутності форм жіночого роду у слів, які називають деякі професії і рід діяльності, в російській та інших слов'янських мовах (*директор, токарь, мастер, депутат, инспектор* тощо).

Контрольні питання

- 1 Хто є засновником зіставного мовознавства і лінгвокультурології?
 - а) Р. Ладо;
 - б) Е. Холл;
 - в) В. Гак.
- 2 Яка нація має безліч найменувань снігу?
 - а) ескімоська;
 - б) норвезька;
 - в) німецька.
- 3 Яка нація має безліч найменувань піску, верблюда?
 - а) ескімоська;
 - б) арабська;
 - в) китайська.
- 4 Яка нація має безліч найменувань рису?
 - а) китайська;
 - б) японська;
 - в) мови гара (Бірма).
- 5 Закінчіть висловлювання: Мова кожного народу — це...
 - а) його власний всесвіт, межі якого визначені також і межами природи, в якій він живе;

- б) охоплює зовнішні умови життя людей;
- в) різновид літературного роду, що оповідає про події, які нібито відбувалися у минулому.

ТЕМА 7. Ціннісна картина світу

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Аксіологія – оцінний аспект людського життя.
- 2 Національні цінності (британські, американські, українські).

Аксіологія (грец. *axia* — цінність) — наука, яка вивчає питання, пов'язані з людськими цінностями, оцінками, етичними та естетичними ідеалами.

На рівні колективного свідомого, коли йдеться про соціальні норми життя, стосунки між людьми, предмети, ідеологію, політику, роботу і відпочинок, — усе має відповідну шкалу цінностей. Набори цінностей для кожної культури, субкультури, покоління, часу є різними, а в чомусь спільними та універсальними.

Цінність позиціонують як найвищий орієнтир носія культури, тому цю категорію неодмінно включають до всіх теорій міжкультурної комунікації. Лінгвокультурологи пропонують виокремлювати поняття «ціннісна картина світу». Зокрема, російський мовознавець Володимир Карасик визначає її як частину мовної картини, що «моделюється у вигляді взаємопов'язаних оцінних суджень, які співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними тощо кодексами певної лінгвокультури, наприклад ставлення до старших та молодших, дітей, жінок та чоловіків, тварин, власності, здоров'я і хвороб, простору і часу тощо». Ціннісна картина світу є частиною не лише мовної, а й концептуальної картин світу, складником концептосфери нації.

Ціннісна (аксіологічна) картина світу — комплекс найважливіших для нації та особистості оцінних суджень, що співвідносяться з правовими, релігійними, моральними

кодексами, загальноприйнятими судженнями і уявленнями певної соціокультурної спільноти.

Вона визначається сукупністю суттєвих для певної культури ціннісних домінант, які відображають загальнолюдські цінності та визначають межі національних культур. Способами вираження ціннісних домінант слугують мовні та концептуальні утворення, усі вияви культури і колективної психології народів, включно з усіма видами соціальної комунікації.

Національні цінності. Основними чинниками, які утримують цілісність концептосфери нації, є національні цінності — аксіологічні орієнтири, які визначають пріоритети духовного життя народу.

Поняття «національні цінності» частково перетинається, накладається на поняття «національні стереотипи», проте між ними існує істотна відмінність. Національні цінності — це система життєвих орієнтирів, якої дотримуються самі представники певної культури і яка охоплює позитивні ціннісні домінанти. Стереотипи — будь-які типові уявлення про національні спільноти та їхні звички, які переважно характеризують не власних, а «чужих» народів з позицій «своїх» національно-культурних уявлень.

Ціннісні орієнтири закріплюються у так званих ціннісних (ключових) концептах (англ. key concepts), які формують неповторність концептосфер націй. Їх вивчають, порівнюють, досліджують, чому саме такі концепти стали ключовими для певної національної культури.

Контрольні питання

1 Аксіологія — наука, яка вивчає...

а) питання, пов'язані з людськими цінностями, оцінками, етичними та естетичними ідеалами;

б) розділ мовознавства з практичного розв'язання питань, які пов'язані з вивченням мови;

в) специфіку розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів, націй у конкретно-історичному періоді, їх взаємозв'язки та взаємовпливи.

2 Ціннісна (аксіологічна) картина світу — це...

а) комплекс найважливіших для нації та особистості оцінних суджень, що співвідносяться з правовими, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями і уявленнями певної соціокультурної спільноти;

б) складно структурована цілісність, що включає три головні компоненти — світогляд, світосприйняття та світовідчуття;

в) сукупність наочних образів культури, людини, її місця у світі, взаємовідносин зі світом та іншими людьми тощо.

3 Основними чинниками, які утримують цілісність концептосфери нації, є...

а) національні цінності;

б) духовні цінності;

в) правові цінності.

4 Жителі Британських Островів не становлять однорідної раси, а походять від багатьох етносів:

а) іберійців;

б) кельтів;

в) бритів.

5 Вирішальним для формування англійського національного характеру було...

а) острівне розташування країни;

б) те, що країна своєю формою нагадувала гак або кут;

в) океанічний клімат із туманами.

ТЕМА 8. Часова і просторова картини світу

План лекції

Лекція – 2 год

1 Розподіл часу в різних культурах.

2 Сприйняття часу в різних культурах.

3 Простір у різних культурах.

Простір і час споконвіку належать до основних систем координат людини, що цілком природно. Об'єктивно просторові та часові виміри є константами життя, однаковими для всіх фізичних тіл, які перебувають у певних заданих системах

координат. Однак людина постійно відчуває певний незбіг об'єктивного часу і суб'єктивного його сприйняття, що зумовлено багатьма чинниками: порами року, віком людини, яка не встигає за плинністю часу, часовими поясами, зміною дня і ночі та ін. Те саме є характерним і для просторового сприйняття: об'єктивні метри і кілометри по-різному оцінюють люди в різних куточках планети залежно від «географічного типу мислення» та просторових стереотипів.

Розподіл часу в різних культурах. Об'єктивний фізичний час ґрунтується на астрономічних закономірностях. Доба — часовий проміжок, за який Земля здійснює один повний оберт навколо своєї осі. Один рік — 365 діб, за які Земля обертається навколо Сонця, година — 60 хвилин, хвилина — 60 секунд. Однак різні нації по-своєму ставляться до часу і його життєвого, побутового членування.

На часову картину світу впливають розбіжності мовного характеру. Так, індоєвропейські мови час розглядають як набір певних одиниць, відрізків, які можна рахувати, накопичувати, а отже, втрачати і гаяти, або навпаки, — економити та зберігати. В деяких мовах аборигенів Америки взагалі немає слів на позначення назв секунд, хвилин, годин; усе підміняється відносними величинами: *незабаром, нещодавно, у майбутньому, за кілька днів* та ін.

Сприйняття часу в різних культурах. Значні концептуальні відмінності існують у сприйнятті і — як результат — ставленні до часу представників різних націй. Психологи з'ясували, що навіть одна й та сама людина в різні періоди життя, пори року і дня сприймає час неоднаково. Багато залежить і від її настрою, темпераменту. Національні стереотипи сприйняття часу залежать від прийнятих уявлень про пунктуальність, час взагалі та його місце у житті людини.

Жителі Заходу і Сходу, за результатами досліджень, сприймають час відповідно в горизонтальній і вертикальній площинах. Більшість західних народів уявляють час лінійно: як стрілу, що летить, або річку, що тече в певному напрямку від певного початку, як дорогу, життєвий шлях. Минуле — це те, що лишається позаду, «поза спиною». Потрібно озирнутися назад, щоб його згадати. Майбутнє уявляють попереду; це те, що ще

буде на життєвому шляху. На Сході час сприймають у вертикальній площині. Наприклад, для китайців майбутнє — це те, що перебуває «вгорі» на вертикальній осі часу, і про наступний місяць вони кажуть як про такий, що буде «вищим» за попередній. Інколи, забувши про те, що для інших народів такий спосіб уявлення часу є незрозумілим, китайці можуть так буквально і перекладати: *lower month* (нижчий місяць), *upper day* (вищий день), що слід тлумачити відповідно як «минулий місяць» і «наступний день», або «день, що попереду».

Різне ставлення до часу є наслідком географічних, кліматичних, а також культурно-філософських розбіжностей народів. Існують культури, орієнтовані на минуле, які цінують старовину, традиції і консерватизм у певних поглядах на життя (Англія, Японія), і культури, орієнтовані на майбутнє, народи яких живуть вірою у світле майбутнє (США, колишні країни СРСР). Американці та європейці дуже цінують час: бо час — це гроші. У них поширені погодинна оплата праці, швидка їжа (*fast food*), години пік (*rush hours*), швидкісні (*expressways*) та супершвидкісні (*superhighways*) траси, дороги та ін.

Простір у різних культурах. Об'єктивні параметри простору, так само як і часу, суб'єктивуються людським сприйняттям або традиціями, що склалися в його вимірюванні.

Із дитинства людина звикає до способу вимірювання простору, прийнятого в її культурі, і їй непросто налаштуватися на інше сприйняття. Нині точаться дискусії щодо переходу на метричну систему в Євросоюзі. Британія опирається цьому, прагнучи зберегти свої традиційні *фут* (англ. *foot* — стопа), що дорівнює 30,48 см, і *дюйм* (голл. *duim* — великий палець) — 2,54 см. Залишаються фути у США, Канаді, деяких інших країнах.

Схід і Захід у ставленні до простору істотно різняться. Західні культури більше уваги приділяють власне об'єктам, ігноруючи простір, що їх розділяє. У східних культурах і культурі аборигенів Америки простір між предметами відіграє основну роль. Е. Холл звернув увагу на те, що в мові хопі (індіанське плем'я) предмети описують залежно від самих предметів і поняття тривимірного простору (довжина/висота/ширина) там немає зовсім.

Західноєвропейська філософія буття також тяжіє до природи. Вибір місця і вимоги до будівлі православних християнських храмів свідчать про втілення символічності і встановлення гармонії між світом небесним (духовним) і земним (матеріальним). Переважно храми будують на узвишшях так, щоб вівтарна частина була на схід, що символізує рай. Центральний вхід до храму — із заходу. Існує думка, що східне орієнтування вівтаря православних храмів є своєрідним відлунням давнього культу Сонця.

Отже, простір і час вимірюють не лише об'єктивними параметрами фізики, а й ще параметрами, які створили самі люди залежно від різних чинників — соціальних, культурних, історичних, релігійних, гендерних та ін., які можуть не збігатися в різних народів і які завжди слід мати на увазі у міжкультурній комунікації.

Контрольні питання

1 Міжмовні омоніми – це...

а) пари слів або фраз із різних мов або діалектів, які мають однаковий вигляд або однакове звучання, але означають різні речі;

б) слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням;

в) слова однієї частини мови, різні за звучанням і написанням, які мають дуже близьке або тотожне лексичне значення.

2 Найбільшою міжкультурною розбіжністю є членування доби...

а) на ранок, день;

б) вечір і ніч;

в) добу.

3 Для англійців літо починається...

а) у травні;

б) червні.

4 Для англійців літо закінчується...

а) у серпні;

б) вересні.

- 5 Осінь у англійців триває лише...
- а) два місяці;
 - б) один місяць.

ТЕМА 9. Вербальне вираження національних особливостей

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Вербальна комунікація – основний спосіб спілкування.
- 2 Етноцентризм.
- 3 Звуковий аспект мови.
- 4 Лексика і фразеологія.
- 5 Значення і смисл слова у міжкультурній комунікації.

Основним способом спілкування між людьми є вербальна (словесна) комунікація. Вона поширюється на всі сфери людської діяльності, оскільки саме вербальні компоненти (слова) є основними носіями значень повідомлень.

Вербальна (лат. *verbum* — слово) комунікація — комунікація за допомогою засобів природної людської мови.

Мова має широкий арсенал засобів вираження національно-специфічної інформації, тому може бути джерелом пізнання неповторних культур різних народів.

Мовний світ, створений кожною конкретною національною спільнотою, слугує неодмінним середовищем існування людини, яке відіграє не меншу роль, ніж природне чи соціальне середовище. Людина звикає до свого середовища, мимоволі вважаючи його найкращим, що є виявом етноцентризму.

Етноцентризм (грец. *ethnōs* — народ і лат. *centrum* — осереддя) — колективне уявлення про пріоритетність своєї етнічної групи, мови, національних звичаїв і культури.

Він є виявом національно-етнічної свідомості та самодостатності і водночас найбільшою перешкодою для досягнення міжнаціональної толерантності.

Пізнання інших культур через їхні мови допомагає нейтралізувати етноцентричні настрої, розширити свій кругозір,

збагатитися новими знаннями про мовні світи, які створили інші народи планети, і у дзеркалі цих світів по-новому збагнути неповторну самотність своєї рідної мови.

Знання особливостей іноземних мов — запорука успіху у спілкуванні з представниками інших лінгвокультур, основа повноцінної міжкультурної комунікації. Ці особливості виявляються на всіх рівнях мови, але найбільше — у фонетиці, лексиці і фразеології.

Звуковий аспект мови. Вивчення будь-якої іноземної мови починається з фонетики і ознайомлення з новими звуками. Навіть не знаючи мови, а тільки почувши деякі фрагменти мовлення іноземців, його загальне фонетичне звучання та інтонаційний малюнок, можна здогадатися про те, яка це мова. За фонетичними особливостями легко впізнати французьку, німецьку, англійську, італійську та деякі інші європейські мови.

Мови різняться за кількістю та якістю голосних і приголосних *фонем* — звуків, за допомогою яких розрізняються і впізнаються слова та морфеми (дім — дам — дим). Так, в українській мові 38 фонем, англійській — 44, французькій — 35, грузинській — 33. Істотно варіює кількість голосних (в українській — 6, англійській — 20, французькій — 17) та приголосних (в абхазькій мові до 60 приголосних, у тайській усього 12) фонем. Залежно від співвідношення голосних і приголосних, а також просодики (грец. *prosōdia* — наголос, приспів) — інтонаційного малюнка мовлення, особливостей наголосу та інших фонетичних тонкощів формується уявлення про загальне звучання кожної національної мови.

Знання фонетики і просодики допомагає визначити, де живуть люди, які говорять однією мовою: діалектні розбіжності свідчать про належність людини до певної місцевості чи країни. Ті, хто вивчає англійську мову, впізнають фонетичні ознаки її британського, американського та австралійського варіантів.

Опановуючи іноземну мову, спочатку важко навчитися правильно вимовляти, щоб не сплутати значення схожих за звучанням слів: англ. *bird* (*птаха*) — *bed* (*ліжка*) — *bad* (*поганий*), *port* (*порт*) — *pot* (*горщик*), *cart* (*віз*) — *cut* (*пізати*) — *card* (*картка*) та ін. Китайці, наприклад, не розрізняють українські звуки [д] і [т], оскільки в їхній мові дзвінки / глухі приголосні не

виконують ролі фонем, тобто не розрізняють значення слів. У китайській основне — відтворити один з чотирьох тонів, за якими розрізняють смисли.

Одна з найцікавіших властивостей фонетики як виразника національних особливостей виявляється в ономатопах (грец. *onomatopoeia* — словоутворення) — звуконаслідувальних словах, які виникли на основі фонетичного уподібнення (наслідування) різних звуків, властивих природним об'єктам (*гуркотити* — про грім), тваринам (*нявкати, гавкати*), людині (*плямкати, прищмокувати*) та ін.

На окрему увагу заслуговують мовні одиниці, що імітують так звані комунікаційні системи тварин і птахів, які досліджує спеціальна наука — екологічна біолінгвістика. Існують типові способи передавання звуків тварин і птахів, яскравим прикладом чого є назва зозулі в різних мовах: рос. *кукушка*, польс. *kukulka*, чес. *kikaska*, франц. *coucou*, італ. *cuculo*, ісп. *ciso*, португ. *ciso*, рум. *cis*, лат. *cuculus*, фін. *kaki*, ест. *kagu*, угор. *kakuk*, мар. *куку*, удм. *кiky*, турец. *guguk*, татар. *куке*, башк. *кокук*, узб. *какку*, казах. *күкік*, хакас. *күцк*, чув. *кукук*, азерб. *гугу*, кирг. *kukik*, груз. *гугули*, англ. *cuckoo*, голл. *koekoek*, нім. *Kuckuck*. Українське *зозуля* випадає з цього ряду.

Подібний ланцюжок простежується і для назв ворони з тією лише відмінністю, що ці найменування поділяються на два класи: одні утворені на основі наслідування звукового комплексу *кар-кар*, а інші — *вар-вор*. Пор.: рос., укр. *ворона*, польс. *wrona*, болг. *врана*, білорус. *варона*, португ. *corneja*, лат. *corvus*, фін. *varis*, ест. *vares*, угор. *varju*, морд. *варака*, мар. *корак*, турец. *kargasi*, татар., башк., узб., кирг. *карга*, хак. *хара*, чув. *курак*, азерб. *гара*, турк. *гарга*, лат. *krage*, швед. *kraka*, норв. *krake*, ісп. *kraka*, англ. *crow*, голл. *kraai*, нім. *Krahe*. Назви півня і курки в різних мовах також дуже подібні за звучанням, наприклад: укр. *півень*, лит. *kurka*, перс. *churus*, серб., чес. *кокот*, польс. *kogut*, франц. *coq*, дат. *kok*, англ. *cock*, укр. *курка*, болг., чес. *кокошка*, польс. *kokosz, kokoszka*.

Причина подібності назв птахів пов'язана з історією людства. За даними палеонтологів, перші голосні неандертальська людина почала вимовляти 40 — 100 тис. років тому, що збігається з часом одомашнення свійських тварин. Загалом це підтверджує звуконаслідувальну теорію виникнення

мови, прихильниками якої були мовознавці Я. Грімм, В. фон Гумбольдт, А. Шлейхер.

Лексика і фразеологія. Самобутність уявлень народу про світ найбільше відображається в його мові на рівні лексики і фразеології. Зазвичай їх розглядають окремо як самостійні мовні системи (підсистеми).

Найяскравіші з погляду національної специфіки способи реалізації значень слова актуалізуються саме в складі стійких виразів — фразеологізмів, до яких належать також народні приказки і прислів'я — паремії. Процес вербальної концептуалізації тісно пов'язаний із паремійним, фразеологічним і лексичним фондом мови.

Мови різняться як за складом, так і за семантикою слів, що слід пам'ятати в процесі міжкультурної комунікації.

Слово як одиниця міжмовного зіставлення. Основним засобом вираження понять і концептів, у якому закріплюється і передається досвід поколінь, є слово. Це організуючий першоелемент усіх інших одиниць і рівнів мови, а тому й міжмовного зіставлення. Однак попри тривалий і багатий досвід вивчення не існує загальновизнаного і вичерпного уявлення про те, що таке слово. Деякі дослідники не без підстав вважають, що слово принципово визначити неможливо з огляду на складність і багатоаспектність цієї мовної одиниці. Проте на практиці послуговуються загальноприйнятим визначенням цього терміна.

Слово — основна структурно-семантична одиниця мови, що виражає поняття про предмети, процеси, явища, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і служить для побудови висловлень.

У лексичній системі мови й у свідомості її носіїв слово існує у двох виявах: як лексема — слово в сукупності всіх його значень і форм, і як семема — лексико-семантичний варіант слова (ЛСВ), що дорівнює за змістом окремому значенню слова. Лексико-семантичний варіант слова реально функціонує в мові і мовленні, а словокомплекс (лексема) є абстрактною одиницею структури вокабуляра (словника) і узагальнює існуючі в певний період мови значення, які властиві слову.

Відповідно до виявів слова розглядають семантичну структуру лексеми — сукупність лексико-семантичних варіантів,

пов'язаних відношенням семантичної деривації, і семантичну структуру семеми — ієрархічну впорядкованість найдрібніших значущих компонентів — *сем*. Семи є своєрідними атомами смислів, із яких складаються значення: «чоловіча стать» + «дитина» = «хлопчик»; «жіноча стать» + «дитина» = «дівчинка» тощо. Приблизно так утворюються всі мовні значення.

При зіставленні мов порівнюють семеми, оскільки це основна одиниця лексичної системи мови. Окреслене лексичне значення (а саме воно становить основний зміст слова) виділяється на рівні семеми, яка постає як актуальний семантично розчленований знак стосовно інваріантного слова — лексеми. Визначення семеми як основної одиниці порівняння лексики різних мов узгоджується з реальною процедурою пошуку лексичного відповідника при зіставленні мов у теоретичному плані і на практиці, наприклад у процесі перекладу однієї мови іншою. Англ. *change* (зміна, змінити) у реченні *Will you please leave me alone, I must change* вжито в певному значенні, яке відповідає конкретній ситуації: *Залиш мене саму, будь ласка. Я маю перевдягнутися.*

Семема найближча до мовленнєвого рівня, де вона функціонує як віртуальний знак стосовно конкретного слововживання. Це важливо мати на увазі у функціональному аспекті взаємодії мов, коли у свідомості мовця (слухача) відбувається миттєве перекодування не лексем, а слів-значень і словоформ різних мов. Інакше кажучи, під час комунікації людина оперує окремими значеннями, які мозок автоматично вихоплює з її мовної свідомості. Те саме відбувається і в процесі запозичення, коли інша мова переймає не весь комплекс значень, а лише одне з них, причому ігноруючи іноді реальний спосіб існування слова в мові-джерелі. Так сталося, наприклад, з англ. *brand*, яке тільки в складі конструкції *brand new*, тобто як прикметник, має значення «щось абсолютно нове, те, що не вживалося раніше (not yet used)». У сучасні європейські мови, включаючи українську, російську і білоруську, потрапила лише частина слова — *бренд* і вже в субстантивованому вигляді (як іменник): *бренд у музиці, бренд у політиці* та ін.

Отже, не слово загалом, а тільки окреме його значення найчастіше є безпосереднім предметом виявлення розбіжностей

міжкультурного характеру в процесі усної чи писемної комунікації, говоріння і слухання тощо. Це актуалізує проблему адекватності подання лексичних значень у словниках, адже лексичні значення слів становлять основну частину мовної компетенції носіїв мови. Незважаючи на значні досягнення в теорії та практиці лексикографії, метод тлумачення лексичного значення залишається недосконалим здебільшого тому, що словникове тлумачення слова є не його значенням, а лише моделлю цього значення. Так само, як скульптурний чи інший образ людини не є цією людиною, а лише певним способом її репрезентації.

Значення і смисл слова у міжкультурній комунікації. Першооснови міжмовного спілкування починаються зі слова промовленого, тобто зі смислу, який вкладає мовець у слово, а також відповідності цього смислу лексичному значенню, що співвідноситься із узагальненим знанням національної спільноти про те чи інше слово.

Розмежування лексичного значення і смислу слова здавна є предметом дискусій мовознавців, психологів, логіків та філософів. Одна з причин цього — ототожнення цих понять на буденному рівні їх сприйняття. Коли потрібно просто окреслити зміст слова, то говорять про його значення, або смисл, не розрізняючи цих термінів, тобто вживаючи їх як синоніми. Однак на більш високому рівні абстракції між цими категоріями існують суттєві розбіжності.

З позицій лінгвістики розмежування стратифікацій семантики слова — лексичного значення та смислу — передбачає виокремлення двох рівнів його аналізу:

- рівня структури лексичного значення, який охоплює сталі, прийняті в певному колективі мовців і нормативно закріплені словниками значення та їхні складники;

- рівня смислової структури, який охоплює структуру лексичного значення та додаткову семантику, що зорієнтована не стільки на предмет, позначений словом, як на його концептуальне сприйняття в континуумі конкретної національно-мовної картини світу і заданого дискурсу слововживання або індивідуальної психоментальної компетенції мовця.

Контрольні питання

1 Які типи цінностей акцентують увагу на любові до людей?

- а) теоретичні;
- б) економічні;
- в) естетичні;
- г) соціальні.

2 Які типи цінностей акцентують пошук правди за допомогою критичного й раціонального підходу?

- а) теоретичні;
- б) економічні;
- в) естетичні;
- г) соціальні.

3 Оберіть цінності, які належать до інструментальних:

- а) зручне життя (процвітаюче життя);
- б) широко мислячий (неупереджений);
- в) щастя (задоволеність);
- г) інтелектуальний, думаючий.

4 Оцінні твердження, що виражають цінності людини й налаштовують її діяти чи реагувати на навколишню дійсність певним чином, – це...

- а) цінності;
- б) ціннісні орієнтири;
- в) ставлення;
- г) норми.

5 Яким терміном позначається будь-яка форма дій людини і вона є результатом культурно обумовлених цінностей і ставлень різних народів і груп?

- а) організаційна культура;
- б) система цінностей;
- в) поведінка;
- г) стиль життя.

ТЕМА 10. Лексична конотація в мовних культурах

План лекції Лекція – 2 год

- 1 Сутність лексичної конотації.
- 2 Комунікативний складник спілкування.
- 3 Мовні конотації і порівняння.
- 4 Конотація кольоропозначень.
- 5 Конотації зоонімів, фітонімів.

Важливим аспектом пізнання національних мовних особливостей є лексичні конотації. Їх непросто виявити, особливо в іноземних мовах, проте знання цих додаткових смислових відтінків слугує критерієм гарного володіння мовою і джерелом виявлення лінгво-культурної специфіки.

Більшість слів у своїй семантиці містять додаткові до прямих і переносних значень смислові нюанси, які називають конотаціями.

Лексична конотація (лат. *connotatio*, *con* — разом і *noto* — позначаю) — *співзначення слова, яке супроводжує його основне значення.*

Ідея про те, що, крім основних значень, слова можуть набувати певних «співзначень», вперше в історії мовознавства висловлена ще в граматиці Пор-Рояля (1660), а згодом набула поширення й остаточно утвердилась завдяки американському лінгвісту Леонарду Блумфілду (1887 — 1949). Він трактував це явище як «додаткові елементи значення», а точніше, — «додаткові цінності» (*supplementary values*), що несуть інформацію про істотні властивості й ознаки об'єкта. Л. Блумфілд використав суто семантичні конотації, які безпосередньо належать до сфери свідомості й пов'язані з уживанням слів різними соціальними прошарками, у різних жанрах і сленгах. Його термін «*values*» (цінності) аналогічний до терміна «значимість», який уживав Ф. де Соссюр.

Конотація безпосередньо пов'язана з національною культурою, оскільки формується в певному національно-мовному

середовищі, де основним чинником, що впливає на смисловий ореол слова, є прагматика мовців.

Прагматика (грец. *pragmatos* — діло, справа, дія) — комунікативний складник спілкування, який виявляє ставлення мовця до мовленнєвої ситуації, змісту комунікації та виражається у системі мовних і мовленнєвих засобів.

В аспекті формування конотацій прагматика охоплює історичні, культурні, соціальні умови та всю сукупність людських знань і вірувань, що впливають на ставлення мовця до мови. Наведені приклади демонструють, з одного боку, загальні принципи метафоризації поняття «голова», з іншого — певні національні особливості цього процесу: укр. *казан*, *кабак*, *макітра*, *купол*, *довбешка*; рос. *тыква*, *котелок*, *черепок*, *чайник*; англ. *cabbage* — «капуста», *bean* — «біб», «квасолина», *melon* — «диня», *tug* — «кухоль», *brain bucket* — «відро для мозку»; ісп. *la chola* — «котелок», *el casco* — «черепок, каска», *el tiesto* — «горщик, черепок», *el coco* — «кокос» та ін.

Пов'язуючи виникнення конотацій зі сферою прагматики, деякі вчені доходять висновку, що прагматичний компонент значення, до якого, власне, належить конотація, є периферійним, вторинним. Проте для комунікації нічого вторинного не існує, і конотеми — потенційні семи, не завжди зафіксовані в лексичному значенні слів, але наявні у свідомості мовців, — відіграють у ній важливу роль.

Мовні конотації і порівняння. Символи в мові ґрунтуються на своєрідному порівнянні і співвіднесенні предметів, явищ, якостей, які є їх основою.

Порівняння в мові виникають тоді, коли немає відповідного колоритного найменування для чогось. Е. Сепір вважав порівняння найдавнішим способом інтелектуальної діяльності, що передує рахунку. Американський філософ Віллард Куайн (1908 — 2000) зазначав, що немає нічого більш фундаментального для мислення і мови, ніж відчуття подібності. Будучи невід'ємними складниками розуму, порівняння систематизують світ чуттєвого сприйняття, який одночасно відображається в мовних формулах порівнянь. На цій основі виникають спільні і відмінні мовні конотації щодо однакових із погляду логічних операцій понять. Так, логічне уявлення про

щось кругле матиме такий вигляд: *круглий, як сонце, місяць, земна куля, кавун, м'яч, глобус, циферблат* та ін. Українці скажуть: *круглий як соняшник*, росіяни — як *блин (млинець)*, вірмени — як *гата (круглий плоский хліб)* та ін. [5, 160].

Серцевиною, навколо якої формується конотація, є образ-еталон порівняння — прототипний і архетипний за своєю природою, що дає змогу за цим образом упізнати національну культуру. Так, за образом-еталоном *панда* можна ідентифікувати китайську культуру, *кенгуру* — австралійську, *ведмідь* — російську та ін. Образи-еталони можуть різнитися навіть серед відносно близьких культур, про що свідчить характеристика такого важливого для всіх стану, як здоров'я: укр. *здоровий як бугай, бичок*, рос. *здоров как бык*, чес. *zdravy jako ryb (риба)*, нім. *gesund wie ein Fish (риба)* та ін.

Отже, порівняння є передумовою і середовищем формування конотацій, у яких відображаються пов'язані зі словом культурні уявлення і традиції, практика використання відповідної речі, що панує в суспільстві, оцінні характеристики тощо. Самі конотації виникають на основі знань, які співвідносяться з культурно-історичним, світоглядним досвідом, релігійними віруваннями та багатьма іншими складниками, які формують національно-мовні картини світу.

Контрольні питання

1 Співзначення слова, яке супроводжує його основне значення, є...

- а) конотативне значення;
- б) денотативне значення;
- в) лексичне значення.

2 Комунікативний складник спілкування, який виявляє ставлення мовця до мовленнєвої ситуації, змісту комунікації та виражається у системі мовних і мовленнєвих засобів, — це...

- а) прагматика;
- б) антропологія;
- в) семантика.

3 Конотації, як і слова загалом...

- а) можуть змінюватися з часом;

б) не можуть змінюватися з часом.

4 Абстрактне поняття «правосуддя» з давніх часів має знакову символізацію у вигляді...

а) терезів;

б) змії;

в) квітки.

5 Українці скажуть: круглий як...

а) соняшник;

б) блин (млинець);

в) гата (круглий плоский хліб).

ТЕМА 11. Внутрішня форма слова

План лекції
Лекція – 2 год

1 Внутрішня форма слова.

2 Міжмовні омоніми. Міжмовні пароніми.

3 Безеквівалентна лексика і фонові знання.

4 Звертання.

Слова мають зовнішню оболонку, за якими їх розпізнають і автоматично відтворюють у мовленні, — звукове оформлення і написання. Водночас вони мають і власну внутрішню форму, в якій відображається його походження і за якою можна встановити ланцюжки зв'язків з іншими словами і поняттями.

Іноді, не знаючи якогось іноземного найменування, за його структурою, компонентами, які слугують певними смисловими маркерами, можна вгадати його значення. Наприклад, 37-й президент Америки Р. Ніксон пішов у відставку через скандал, який назвали *Water-gate*. Елемент *gate* набув своєрідної семантико-словотвірної конотації, і не лише в англійській мові. У поєднанні з іншими словами *gate* почало позначати «скандал»: англ. *Monicagate* — скандал через оприлюднення непристойних зв'язків президента США Б. Клінтона із секретаркою Білого дому М. Левінські; укр. *Гонгадзе-гейт* — скандал із приводу вбивства (вірогідно, політично замовленого) журналіста Г. Гонгадзе тощо.

Внутрішня форма (ВФ) слова — комплекс мотиваційних ознак, які є основою найменування.

Мотивація слова здавна цікавила не лише мовознавців, а й психологів, логіків, філософів. Ще в античності конкретне явище розглядали як вияв внутрішніх загальних принципів світобудови. Те, що сучасна наука називає внутрішньою формою слова, першоосновою найменування, давні вчені намагалися пов'язати з пошуком першопричини буття й універсуму в різних поняттєвих визначеннях. У давніх еллінів це був Логос, у індійців — брахман (абсолютний початок), у представників даосизму — категорія *дао* (вічне й незмінне начало, загальний абсолют, у невизначеності якого прихована сутність речей, а також першооснова найвищого взаємного порозуміння людей).

Найбільш продуктивним виявилось тлумачення внутрішньої форми слова Платоном (приблизно 427—347 до н. е.). У праці «Кратил» він зазначав, що слово, крім свого значення і звукової форми, має ще одну характерну особливість — ідею, образ, завдяки якому немає потреби відтворювати всі ознаки, характерні предметові, щоб одержати образ. З часом образ може стиратися, затемнюватися. Це призводить до втрати словом функцій відображення. Платон розділяв слова на первинні та вторинні (аналогічно до слів-основ та похідних), причому вважав, що пояснити внутрішню форму первинних слів неможливо. Феномен ВФ слова співвідноситься з платонівською ідеєю ідей. Сутність її полягає в тому, що ідея ідей перебуває в певному трансцендентальному бутті, а тому не може бути повністю зрозуміла людині. Якщо оперувати сучасними категоріями, ідеться про рівень ноосферної організації інформаційно-змістового континууму людства та універсуму, що також є складником трансцендентального (метафізичного) буття [3, 175].

Наближеною до сучасного розуміння ВФ слова є лінгвофілософська система В. фон Гумбольдта. Її базовий постулат — мова є світом між зовнішніми явищами та людиною; це «проміжна реальність», що інформує не про те, як називаються предмети, а про те, як «вони нам надані». У ХХ ст. мову як проміжний світ між людиною та дійсністю трактували М. Гайдеггер, Б. Рассел та ін. За В. фон Гумбольдтом, мова — це «інтелектуальний інстинкт» [2, 37], саме тому його теза про

єдність (і навіть тотожність) мови і думки передбачає її активну роль у процесі перетворення світу на думки. За сучасними нейролінгвістичними теоріями, мова не просто виконує мислетворчу функцію, а є певною функцією мозку, окремою нейронною програмою, що скеровує діяльність людського мозку, адже з появою мови мозок людини зазнав кардинальної перебудови.

Отже, положення В. фон Гумбольдта, підтверджені сучасними розвідками вчених, виявляють глибинні лінгвокогнітивні та нейролінгвістичні чинники різноманітності мовних картин світу. На цих засадах український мовознавець Олександр Потебня (1835 — 1891) висунув ідею про творчу природу мови, її динамічну сутність, завдяки якій вона перебуває в постійному розвитку. Він також розглядав мову як основний засіб мислення та своєрідний «проміжний світ»: «...як окреме слово стає між людиною та предметом, так і вся мова між людиною та природою, що на неї впливає» [5, 27]. На його думку, слово створюється із суб'єктивного сприйняття і «є відображенням не самого предмета, а його відображення в душі».

У працях О. Потебні немає не лише однозначного тлумачення поняття ВФ слова, а й єдиного терміна на позначення цього явища — їх нараховують до 50 назв (слів і словосполучень). У цих назвах криється шлях пізнання О. Потебнею феномена ВФ слова: найближче етимологічне значення; етимологічне значення; власне значення слова; власний зміст слова; представлення; центр образу; одна з ознак, яка домінує над іншими; центральна ознака образу, яка виражається словом; знак; знак знака; символ відомого змісту; образ образу; єдиний об'єктивний зміст слова; об'єктивний зміст слова; знак значення; внутрішній знак значення та ін. [2, 20]. Внутрішня форма слова, за О. Потебнею, стає «центром образу» предмета для представників певної мовної культури, а слово у такому випадку є для мовця «з самого свого народження засобом розуміти себе та свої сприйняття» [5, 622].

Отже, ВФ, будучи основою вмотивованості, виконує функцію з'єднувального ланцюжка між змістовою і формальною сторонами мовного знака. Як параметр міжмовного зіставлення,

вона допомагає виявити когнітивні та духовні особливості національних мовних картин світу.

Контрольні питання

1 З погляду мовця, яка буває форма слова?

- а) ясна, прозора;
- б) затемнена, прихована;
- в) незрозуміла, універсальна.

2 У слів *абажур, сальто, кімоно* яка внутрішня форма слова?

- а) ясна, прозора;
- б) затемнена, прихована.

3 Що означає термін деетимологізація?

- а) затемнення внутрішньої форми слова;
- б) прозора внутрішня форма слова.

4 Внутрішня форма слова є...

- а) мовною універсалією;
- б) значенням слова.

ТЕМА 12. Невербальне вираження національних особливостей

План лекції
Лекція – 2 год

1 Основні види і функції невербальної комунікації.

2 Мовчання як форма комунікації.

3 Міжкультурні відмінності невербальних кодів комунікації (зовнішній вигляд і одяг, мова тіла, міміка і контакт очей, жести, дотики).

4 Паралінгвальні засоби комунікації.

У міжнаціональних та міжкультурних контактах, де «мова тіла» почасти може бути набагато зрозумілішою, ніж іноземна мова співрозмовника, важливу роль відіграють засоби невербальної комунікації – «безмовна мова» [7, 322], за визначенням Е. Холла.

Характерна особливість невербаліки полягає у тому, що у в більшості випадків вона виражає несвідоме (підсвідоме) людини. На відміну від звичайної мови, яка дана людині, щоб приховувати свої думки, невербаліка здатна викрити глибоко приховане. Здебільшого люди спроможні контролювати своє мовлення, а от стежити за власними жестами, мімікою, зміною кольору обличчя, спитнінням рук при сильному хвилюванні та іншими природними психофізіологічними процесами людині набагато важче. Кожен народ має власну культуру невербального спілкування, тому одні рухи містять позитивне для нього смислове навантаження, а інші – негативне, або категорично заборонені. Характеризуючи невербаліку, слід брати до уваги особливості національного темпераменту загалом. Значна кількість жестів, звуків та актів поведінки в цілому інтерпретується носіями різних культур неоднаково.

Розгляд елементів невербальної комунікації допомагає краще зрозуміти способи, за допомогою яких виражається міжкультурний сенс спілкування. В цьому відношенні найважливішою особливістю невербальної комунікації є те, що вона здійснюється за допомогою всіх органів чуття: зору, слуху, дотику, смаку, нюху, кожен з яких утворює свій канал комунікації. На основі слуху виникає акустичний канал невербальної комунікації, по ньому надходить паравербальна інформація. На основі зору складається оптичний канал, по якому надходить інформація про міміку і рухи (**кінесіку**) людини. Він дозволяє оцінити позу і просторову орієнтацію комунікації (**проксеміку**). На основі дотику працює тактильний канал, на основі нюху – ольфакторний. До невербаліки також відносять розуміння і використання часу – **хронеміку**. Всі елементи невербальної комунікації тісно пов'язані один з одним, вони можуть взаємно доповнювати один одного і вступати в протиріччя один з одним.

Кінесика – це сукупність жестів, поз, рухів тіла, які використовуються при комунікації як додаткові виразні засоби спілкування. Цей термін був запропонований для вивчення спілкування за допомогою рухів тіла. Кін – дрібна одиниця руху, з них складається поведінка, так само, як мова складається зі слів, словосполучень і фраз. Зчитуючи кінеми, ми інтерпретуємо

повідомлення, що передаються через жести і інші рухи тіла. Елементами кінесики є жести, міміка, пози і погляди, які мають як фізіологічне походження (наприклад, позіхання, потягування, розслаблення та ін.), так і соціокультурне (широко розкриті очі, стиснутий кулак, знак перемоги тощо).

Порівняльне зіставлення поведінки представників різних культур дозволило встановити, що при спілкуванні люди різних культур використовують різноманітні види дотиків до своїх співрозмовників. До такого роду дотиків вчені відносять передусім рукостискання, поцілунки, погладжування, поплескування, обійми. Як показали спостереження і дослідження, за допомогою різних дотиків процес комунікації може набувати різного характеру і відбуватися з різною ефективністю. Склався навіть особливий науковий напрям, що вивчає значення і роль дотиків при спілкуванні, який здобув назву **такесики**.

Сенсорика це тип невербальної комунікації, що ґрунтується на чуттєвому сприйнятті представників інших культур. Поряд з усіма іншими сторонами невербальної комунікації ставлення до партнера формується на основі відчуттів органів чуття людини.

Проксеміка – це використання просторових відносин під час комунікації. Даний термін був введений американським психологом Е. Холлом для аналізу закономірностей просторової організації комунікації, а також впливу територій, відстаней і дистанцій між людьми на характер міжособистісного спілкування. Спеціальні дослідження показали, що вони істотно відрізняються в різних культурах і є досить значущими для комунікації.

Хронеміка – це використання часу в невербальному комунікаційному процесі. Для спілкування час є не менш важливим чинником, ніж слова, жести, пози і дистанції. Сприйняття і використання часу є частиною невербального спілкування і вельми істотно відрізняється в різних культурах.

Смисл висловлювання може змінюватися залежно від того, яка інтонація, ритм, тембр були використані для його передачі. Мовні відтінки впливають на зміст висловлювання, сигналізують про емоції, стан людини, її впевненість або невпевненість тощо. Тому поряд з вербальними і невербальними засобами комунікації

в спілкуванні використовуються і **паравербальні засоби**, які являють собою сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення, надаючи йому додаткових значень.

Контрольні питання

1 Система способів спілкування та обміну інформацією, які здійснюються без допомоги звичайної мови, – це ...

- а) невербальна комунікація;
- б) вербальна комунікація;
- в) спільна комунікація.

2 Характерна особливість невербаліки полягає в тому, що в більшості випадків вона виражає...

- а) несвідоме (підсвідоме) людини;
- б) свідоме людини;
- в) стереотипи.

3 Які засоби (види) невербальної комунікації ви знаєте?

- а) кінесика;
- б) такесика;
- в) вербаліка.

4 Галузь, що вивчає мовчання, називають...

- а) сайлентологією;
- б) силентикою;
- в) антропологією.

5 Рухи, які супроводжують вербальне спілкування і сприймаються зором (жести, міміка, постави тіла), – це...

- а) кінесика;
- б) вербаліка;
- в) фізіогноміка.

ТЕМА 13. Основні типи культур

План лекції
Лекція – 2 год

1 Основні типи культур.

2 Типи культур за контекстною спрямованістю.

3 Типи культур за спрямованістю мети діяльності.

- 4 Типи культур за дистанцією влади.
- 5 Типи культур за ставленням до невизначеності.
- 6 Типи культур за гендерною ознакою.

Дослідники розглядають безліч змінних, від яких залежить сприятливість взаємодії представників різних культур і етносів: територія, яка може бути загальною або «своєю» лише для однієї з груп; тривалість взаємодії (постійна, довготривала, короткочасна); мета (спільна діяльність, спільне проживання, навчання, дозвілля); тип залучення до життя суспільства (від участі до спостереження); частота і глибина контактів; відносна рівність статусу і прав; чисельне співвідношення (більшість – меншість); явні розпізнавальні ознаки (мова, релігія, раса).

Але і за найсприятливіших умов контакту (наприклад при постійній взаємодії, спільній діяльності, частих і глибоких контактах), за рівних статусів, відсутності явних розпізнавальних ознак у переселенця або візитера можуть виникнути складнощі і напруженість при спілкуванні з представниками країни, у якій вони перебувають.

До найважливіших вимірів, за якими різняться типи культур, належать: спрямованість на широкий/вузький контекст вияву культури; перевага індивідуалізму/колективізму; дистанція влади; ставлення членів соціального колективу до невизначеності життєвих ситуацій (так зване уникнення невизначеності); маскуліність/фемінність. Значущість цих вимірів доведено практикою. Зокрема, голландський соціолог Гірт Гофстеде у 80-ті роки ХХ ст. на підставі опитувань працівників компанії ІВМ у сорока країнах світу показав вплив різних типів культурних розбіжностей на діяльність цієї корпорації. За цією методикою інші вчені продовжують подібні дослідження, які свідчать про плідність такого підходу.

Типи культур за контекстною спрямованістю. Загальноприйнятним у теорії міжкультурної комунікації стало протиставлення вузькоконтекстних та ширококонтекстних культур, запропоноване Е. Холлом.

Вузькоконтекстна (low-context, або низькоконтекстна) – тип національної культури, в якій інформацію під час комунікації передають у максимально вербалізованій експліцитній формі.

На відміну від вузькоконтекстних, у ширококонтекстних культурах більшу частину інформації у процесі спілкування не вербалізують.

Ширококонтекстна (high-context, або висококонтекстна) – тип культури, в якій інформація, що передається під час комунікації, есплікується лише з урахуванням найширшого культурологічного і найближчого ситуативного контексту.

Культури, що належать до ширококонтекстних (Китай, Японія та ін.), для досягнення повного порозуміння потребують знання всього контексту спілкування: не тільки ситуативного, а й культурно-історичного, релігійного, філософського, ідеологічного та ін. Лише мовне спілкування без зважання на невербальні особливості комунікації в цих культурах може бути ненадійним. Недарма японську бесіду описують як гру недомовок або айсберг, де найважливішу суть можуть навмисно приховувати мовними засобами.

Ширококонтекстні культури взагалі більше уваги приділяють не словам, а мовчанню, під час якого відбувається щось схоже на акт телепатії.

Культури вузького контексту, навпаки, більш прямолінійні, інформативно достатні, оскільки все, що потрібно сказати, в них повідомляють за допомогою мови. Типовим прикладом вузькоконтекстної культури є американська. Хоча і в ній не бракує різних комунікативних пасток – випадків, коли етика поведінки приховує реальну ситуацію.

Загалом для ширококонтекстного і вузькоконтекстного типів культур характерні певні відмінності (таблиця 1).

Україна належить до третього, «проміжного», типу культур, де однаково важливі більш-менш чіткі мовні засоби спілкування і знання широкого національного контексту, а також певних невербальних деталей комунікації, якими користуються українці як нація, що загалом не приховує своїх емоцій.

Таблиця 1 – Контекстні відмінності між культурами

Ширококонтекстні культури (Схід)	Вузькоконтекстні культури (Захід)
Невиражена манера мовлення, уникнення прямих формулювань думок	Пряма і виразна манера мовлення, прагнення до чітких формулювань думок
Значна увага до невербальної комунікації, надання особливої ролі паузам, мовчанню	Другорядна роль невербальної комунікації, ігнорування пауз і мовчання
Прагнення більше слухати, ніж говорити	Прагнення більше говорити, ніж слухати
Уникнення конфліктів, відкритих дискусій та висловлення протилежних позицій	Конфлікти можливі, а інколи й необхідні, як і відкрите висловлення протилежних позицій, що є шляхом до істини

Типи культур за спрямованістю мети діяльності. Відмінності між культурами існують і на рівні внутрішньої спрямованості членів соціуму на досягнення кінцевої мети. Залежно від балансу сенсу життя: для себе чи для інших – розрізняють індивідуалістські та колективістські культури.

Індивідуалістська культура – тип культури, оснований на світоглядній позиції переважання індивідуальних інтересів, свобод і незалежності, першочергового значення особистості у досягненні поставленої мети.

Індивідуалістське суспільство – це суспільство відносно гнучкої соціальної структури, де кожен сам має нести відповідальність за себе, свою родину і бути незалежним від інтересів інших.

В індивідуалістських культурах (США, Німеччина, Австрія, Велика Британія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія та ін.) зв'язки між людьми менш важливі, ніж вияв індивідуальних ділових, творчих та інших якостей особистості, самоповага і впевненість у собі. Відданість індивіда групі здебільшого є низькою. Людина одночасно може працювати на різні компанії, в різних колективах. Не вважають чимось поганим і часту зміну місця роботи (така практика тепер поширюється й у пострадянських країнах). Суспільний розвиток ґрунтується на

жорсткій конкуренції між індивідами всередині колективів та компаній, підприємств, організацій між собою. Люди не виявляють «емоційно-патріотичної» залежності від організацій та роботодавців. Особистісне Я є вирішальним для життя людини, всі ставляться до цього з розумінням.

Соціальна поведінка члена індивідуалістського суспільства не вирізняється скромністю. Скромність взагалі не вважають великою чеснотою, а радше ознакою слабкості особистості, дорогою в нікуди і в забуття. Людина має бути переконливою і виділятися із загальної маси – тільки це може привести до успіху, кар'єрного зростання і визнання.

Протилежну спрямованість мають колективістські культури. Колективістська культура – тип культур, оснований на світоглядній позиції переважання інтересів колективу, громади, суспільства над індивідуально-особистісними інтересами окремих людей.

Яскраво виражений колективізм – це ідеологія Радянського Союзу, яка проголошувала сенсом життя служіння людям, Батьківщині, а не собі. Інший (інакший) спосіб мислення таврували як ворожий, буржуазний, імперіалістичний, за нього переслідували, осуджували, а іноді й карали.

Проте до культур колективістського типу належать не лише країни з тоталітарним режимом, а й більшість країн Сходу і Азії. За даними професора соціологічної психології Іллінойського університету в Чикаго Гарі Траєндіса, приблизно 70 % населення світу живе в колективістських культурах.

Монохронні і Поліхронні культури. Час є показником темпу життя і ритму діяльності, прийнятих у тій чи іншій культурі. Тому за способом використання часу культури прийнято поділяти на два протилежні види: в одних культурах час розподіляється таким чином, що в один і той самий відрізок часу можливий тільки один вид діяльності, тому одне йде за іншим, як ланки одного ланцюга. Культури, в яких домінує такий вид розподілу часу, називаються монохронними, оскільки в них за один період часу виконується тільки одна справа. В інших культурах час розподіляється таким чином, що в один і той самий відрізок часу можливий не один, а відразу кілька видів

діяльності. Такі культури називаються поліхронними, оскільки відразу кілька справ виконуються одночасно.

Контрольні питання

1 Охарактеризуйте українську та обрану вами культуру за поданими нижче параметрами (таблиця 2).

Таблиця 2 – Характеристика культур

Висока контекстуальність		Низька контекстуальність
Колективізм		Індивідуалізм
Висока дистанція влади		Низька дистанція влади
Висока боязнь невизначеності		Низька боязнь невизначеності
Жіноча культура		Чоловіча культура
Прихильність		Автономність
Гедонізм		Самообмеження

2 Тип національної культури, в якій інформацію під час комунікації передають у максимально вербалізованій експліцитній формі – це...

- а) вузькоконтекстна культура;
- б) ширококонтекстна культура;
- в) жіноча культура.

3 Представники яких народів використовують висококонтекстні комунікації?

- а) японці;
- б) араби;
- в) народи Середземномор'я;
- г) американці;
- д) німці;
- е) швейцарці.

4 Представники яких народів використовують низькоконтекстні комунікації?

- а) японці;
- б) араби;
- в) народи Середземномор'я;
- г) американці;

- д) німці;
- е) швейцарці.

5 Культури якого типу контекстної комунікації мають розгорнуту інформаційну мережу серед учасників процесу спілкування і не очікують докладної та всебічної інформації з питання, тому що вони вже інформовані про все, що має відношення до людей і подій, які важливі в їхньому житті?

- а) культури низького контексту;
- б) культури помірною контексту;
- в) культури середнього контексту;
- г) культури високого контексту.

ТЕМА 14. Міжкультурні стилі комунікації

План лекції
Лекція – 2 год

- 1 Комунікативний стиль.
- 2 Згорнутий, або лаконічний, стиль комунікації.
- 3 Точний стиль комунікації.
- 4 Особистісний і суспільно орієнтований стилі.
- 5 Специфічні стилі.

Успішність міжкультурного спілкування залежить не лише від знання мов і національних особливостей. Мова є тільки необхідною передумовою комунікації, важливу роль у якій відіграє відчуття стилю, загального настрою спілкування, що притаманні певній культурі. Ще більшою мірою це стосується відчуття стилю комунікації. Знання особливостей і навіть стилів комунікації, притаманних різним національним спільнотам, необхідні передусім фахівцям із соціальних комунікацій, журналістам, спеціалістам з реклами, піару, бізнесменам, перекладачам, працівникам туристичної галузі та ін. Маючи уявлення про те, що представники різних національних культур по-різному сприймають завдання комунікації, неоднаково зчитують/декодуєть повідомлення при спілкуванні, можна запобігти багатьом ситуативним непорозумінням на ґрунті міжнаціональних відмінностей.

Досліджує ці особливості етностилістика.

Етностилістика (грец. *ethnos* — народ і *stylos* — паличка для письма) — галузь етнології і міжкультурної комунікації, яка досліджує усталені національні особливості комунікативної поведінки.

Ці особливості продиктовані не просто інтенціями спілкування, а власне національними й ширше — світоглядно-етнічними розбіжностями і в сукупності формують комунікативний стиль.

Комунікативний стиль — індивідуальна чи колективна стабільна форма комунікативної поведінки людини (лінгвокультурної спільноти), яка виявляється у процесі спілкування; визначається використанням характерних вербальних і невербальних засобів залежно від прагматичних настанов мовців та національної специфіки комунікативного дискурсу.

Термін «стиль» у цьому разі співвідноситься не з мовою, а із самою людиною, і ширше — з певною людською (національною або етнічною) спільнотою, яка користується усталеним і зрозумілим у своєму середовищі арсеналом вербальної та невербальної комунікації.

Теорію комунікативних стилів наприкінці 80-х років ХХ ст. розробила американська наукова школа Вільяма Гудикунста. Ця теорія ґрунтується на належності учасників комунікації до певних культурних контекстів і типів культур.

В. Гудикунст виокремив такі основні дихотомії стилів комунікації:

- 1) прямий (англ. *direct*) — непрямий (англ. *indirect*);
- 2) розгорнутий (англ. *elaborate*) — згорнутий (англ. *restrictive*);
- 3) особистісний (англ. *personal*) — контекстуальний (англ. *contextual*), або суспільно орієнтований;
- 4) інструментальний (англ. *instrumental*) — афективний (англ. *affective*).

Варіації цих стилів можуть існувати в кожній культурі, але здебільшого котрийсь із них переважає [3].

Прямий і непрямий комунікативні стилі. Їх розрізняють на основі того, наскільки безпосередньо та відкрито мовець

висловлює свої наміри. Прямий комунікативний стиль передбачає максимально повне формулювання думок і намірів безпосередньо за допомогою мови. Він характерний для таких культур, як американська, британська, австралійська, німецька, ізраїльська та ін.

Непрямий стиль комунікації характеризується опосередкованим вираженням думки, яку формулюють переважно натяками, активно застосовуючи невербальні засоби комунікації. Він властивий східноазійським (ширококонтекстним) культурам, у яких високо цінують ввічливість і гармонію стосунків.

Розгорнутий і згорнутий (лаконічний) стилі. Їх розмежовують за ознакою складності та розмаїття вербальної диференціації. Ця класифікація запозичена з теорії мовних кодів, яку в 1960 р. запровадив у мовознавство англійський соціолінгвіст Базіл Бернстайн (1924 — 2000), виокремивши два види кодів: обмежений (*restricted*) код, який передбачає обов'язковий невербальний супровід, і розгорнутий (*elaborated*) код, що охоплює комплекс різноманітних мовних засобів для максимального вираження інформації. У різних країнах і в різні часи «норма» таких засобів неоднакова.

Згорнутий, або лаконічний, стиль комунікації — це стиль, у якому основну роль відіграють не слова, а паузи і мовчання. Він притаманний здебільшого ширококонтекстним культурам, де невербальні засоби передачі інформації часом важливіші, ніж спілкування за допомогою слів.

Особистісний і суспільно орієнтований стилі. Їх виокремлюють на основі того, що є пріоритетним у комунікації — вияв самодостатності мовця як індивіда чи збереження соціальних цінностей.

Особистісний стиль є атрибутом індивідуалістських культур, де навіть на мовному рівні підсилюється роль не колективу, а особистості, Я-ідентичності та Я-цінності. Тому визначальний чинник у ньому — не соціальний стан у суспільстві, не матеріальне становище і вік людини, а її особистісні якості: освіченість, розум, здібності, талант, мораль та ін.

Суспільно орієнтований стиль комунікації, навпаки, на перший план висуває становище людини в колективі за соціальним станом, віком, авторитетністю та ін. Залежно від цього в різних мовах існують спеціальні засоби, якими увиразнюють соціальну ієрархію осіб. У японській функціонує щонайменше по дванадцять слів-еквівалентів українських *я* і *ти* (*Ви*). Китайці для диференціації вікових і соціальних розбіжностей перед звертанням уживають слова *сяо* (молодший) або *лао* (старший).

Отже, стилі міжкультурної комунікації можна умовно поділити на два основних типи — західний і східний відповідно до ментально-світоглядних позицій та загальнокультурних цінностей, які традиційно сповідують народи Заходу і Сходу. Ці типи комунікації протиставлені як опозиції за ознаками прямоти/непрямоти; впевненості, переконливості/стриманості, обережності; концентрації на проблемах/зосередженості на людських стосунках; максимально мовного вираження/обов'язкового залучення невербальних засобів; говоріння/слухання та ін. Такі опозиції зумовлені також властивими певним націям колективними звичками і стереотипами комунікації.

Контрольні питання

1 Галузь етнології і міжкультурної комунікації, яка досліджує усталені національні особливості комунікативної поведінки, - це...

- а) етностилістика;
- б) етимологія;
- в) стилістика.

2 Індивідуальна чи колективна стабільна форма комунікативної поведінки людини (лінгвокультурної спільноти), яка виявляється у процесі спілкування і визначається використанням характерних вербальних і невербальних засобів залежно від прагматичних настанов мовців та національної специфіки комунікативного дискурсу, – це...

- а) комунікативний стиль;
- б) особистісний стиль;

в) прямий стиль.

3 Термін, який має кілька значень:

а) дихотомія;

б) синонімія;

в) етимологія.

4 Для яких культур є характерним прямий комунікативний стиль?

а) американська;

б) британська;

в) китайська.

5 Для яких культур є характерним непрямий комунікативний стиль?

а) японська;

б) німецька;

в) китайська.

ТЕМА 15. Організація мовного коду в комунікації

План лекції Лекція – 2 год

1 Сутність і структура мовленнєвого акту.

2 Основні параметри мовленнєвих актів.

3 Типологія мовленнєвих актів.

4 Дискурс і його організація.

5 Мовленнєві жанри й дискурси.

Найпоширеніша сучасна концепція мовленнєвих одиниць ґрунтується на понятті «мовленнєвий акт» (МА), оскільки мовлення — певна форма діяльності, а одиницею діяльності є акт. Основні учасники мовної комунікації — адресант і адресат — виявляють себе саме в мовленнєвому акті.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві.

Передумовою здійснення мовленнєвого акту є наявність адресанта й адресата повідомлення, які постають у певних соціальних ролях, володіють спільним фондом мовленнєвих

навичок, знань та уявлень про світ, а також наявність певного предмета мовленнєвої комунікації.

Мовленнєві акти завжди співвіднесені з особою мовця. Основними ознаками мовленнєвого акту є інтенційність (умисність), цілеспрямованість (наявність мети) і конвенційність (відповідність загально визнаним правилам вживання мовних знаків). Послідовність мовленнєвих актів утворює мовленнєву подію (дискурс).

Основи концепції (теорії) мовленнєвих актів заклав англійський філософ Джон Остін (1911 — 1960). Головна ідея теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що, вимовляючи речення в ситуації спілкування, мовець здійснює певну дію: повідомляє співрозмовнику щось, просить, обіцяє, наказує, засуджує тощо; причому ці дії зумовлені інтенцією.

Інтенція (лат. *intentio* — прагнення, намір) — комунікативний намір адресанта (осмислений чи інтуїтивний), який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення.

Здійснення мовленнєвого акту забезпечують три основні операції (Дж. Остін):

1) локуція (лат. *locutio* — мовний зворот, локутивний акт) — побудова фонетично і граматично правильного висловлювання певної мови з певним смислом і референцією;

2) ілокуція (ілокутивний акт) — надання висловлюванню певної комунікативної спрямованості;

3) перлокуція (перлокутивний акт) — викликання бажаного результату через мовленнєвий вплив на адресата.

Основні параметри мовленнєвих актів. Досліджуючи мовленнєві акти, Дж. Сьорль основною одиницею мовленнєвого спілкування вважає ілокутивний акт. Тому при вивченні функціонування мови в суспільстві необхідно знати кількість існуючих категорій ілокутивних актів.

Класифікація мовленнєвих актів (МА) донині є актуальною проблемою лінгвістики. Існуючі класифікації постійно уточнюються, доповнюються, а також створюють нові на підставі різних параметрів мовленнєвих актів.

За типом ілокутивної сили: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларативи, квеситиви і метакомунікативи МА.

Першим здійснив класифікацію мовленнєвих актів Дж. Остін, який виокремив п'ять типів ілокутивних актів: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви, експозитиви. Ця класифікація була непослідовною та неокресленою, що дало підставу Дж. Сьорлю запропонувати альтернативну типологію, побудовану з урахуванням ілокутивної мети, наряду пристосування та вираження психологічного стану мовця. Він виокремлює п'ять типів ілокутивних актів: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви та декларативи.

Репрезентатив (середньолат. *representativus* — зображений, представлений), або асертив (лат. *assertus* — заявлений, стверджений), — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — представити певний стан речей. Репрезентативи (асертиви) зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювання (наприклад твердження, пророцтво, припущення).

Директив (середньолат. *directivus* — скерований, упроваджений) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — змусити адресата зробити щось. Директиви мають імперативну ілокутивну спрямованість. До них належать питання, що можуть спонукати слухача до здійснення асертивного мовленнєвого акту, і команди, що змушують слухача виконати певний акт мовного або позамовного характеру (наказ, прохання, порада, запит та ін.).

Комісив (лат. *commissio* — доручення) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — прийняття адресантом зобов'язання зробити щось. Комісиви накладають на мовця зобов'язання виконати певні дії у майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки (обіцянка, присяга, клятва, погроза).

Експресив (лат. *expressus* — виразний, випуклий) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — виразити певні почуття або настанови. Експресиви передають психологічний стан мовця щодо реальних справ, характеризують ступінь його відвертості (вдячність, привітання, вибачення, співчуття тощо).

Декларатив (лат. *declarativus* — той, що проголошує) — тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — негайне змінювання об'єктивної реальності. Декларативи встановлюють відповідність між пропозиційним змістом та реальністю, регламентованою

соціальними конвенціями (оголошення війни, винесення вироку, надання імені, призначення на посаду, звільнення з роботи).

Усі класифікації ґрунтуються на різних аспектах мовленнєвих актів, що можуть слугувати параметрами для повного опису певного мовленнєвого акту.

Контрольні питання

1 Терміни «мовленнєвий акт» та «ілокутивний акт» вживають як синоніми?

- а) так;
- б) ні.

2 Термін «мовленнєвий жанр» запровадив:

- а) М. Бахтін;
- б) Ф. Бацевич.

3 Які основні операції забезпечують мовленнєвий акт?

- а) локуція;
- б) ілокуція;
- в) перформатив.

4 Тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — представити певний стан речей, – це...

- а) репрезентатив;
- б) перформатив;
- в) квеситив.

5 Тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого — негайне змінювання об'єктивної реальності, – це...

- а) декларатив;
- б) репрезентатив;
- в) квеситив.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ І ДОПОВІДЕЙ

- 1 Історичні чинники і обставини виникнення міжкультурної комунікації.
- 2 Етапи розвитку міжкультурної комунікації в США.
- 3 Утвердження міжкультурної комунікації в Європі.
- 4 Основні напрямки і підходи досліджень у міжкультурній комунікації.
- 5 Поняття міжкультурної комунікації. Основні підходи до визначення міжкультурної комунікації.
- 6 Спілкування і комунікація: спільне і відмінне.
- 7 Структура міжкультурної комунікації: причини, форми, види, типи і результати комунікації.
- 8 Поняття макро- і мікрокультури в міжкультурній комунікації.
- 9 Сутність міжкультурної комунікації.
- 10 Детермінанти міжкультурної комунікації.
- 11 Форми міжкультурної комунікації.
- 12 Аккультурація в міжкультурній комунікації.
- 13 Поняття інкультурації в міжкультурній комунікації.
- 14 «Культурний шок» та його місце у засвоєнні «чужої» культури.
- 15 Види міжкультурної комунікації.
- 16 Вербальна комунікація.
- 17 Форми вербальної комунікації.
- 18 Стилi вербальної комунікації.
- 19 Контексти вербальної комунікації.
- 20 Невербальна комунікація та її сутність.
- 21 Кінесика як вид невербальної комунікації.
- 22 Проксеміка як вид невербальної комунікації.
- 23 Хронеміка як вид невербальної комунікації.
- 24 Окулістика, такесика та сенсорика як види невербальної комунікації.
- 25 Сутність і засоби паравербальної комунікації.
- 26 Проблема розуміння в міжкультурній комунікації.
- 27 Процес сприйняття та його основні детермінанти.
- 28 Міжособистісна аттракція та її основні елементи.
- 29 Атрибуція та її роль у міжкультурній комунікації.

- 30 Природа міжкультурних конфліктів. Причини їх виникнення та способи подолання.
- 31 Результати міжкультурної комунікації.
- 32 Ефективна комунікація та її елементи.
- 33 Поняття і сутність толерантності.
- 34 Толерантність у міжкультурній комунікації.
- 35 Поняття «культурної компетенції» та її основні компоненти.
- 36 Рівні міжкультурної компетентності та способи її підвищення.
- 37 Особливості теорій міжкультурної комунікації.
- 38 Теорія високо- і низькоконтекстуальних культур Е. Холла.
- 39 Теорія культурних вимірів Г. Хофштеде.
- 40 Дистанція влади як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
- 41 Індивідуалізм-колективізм як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
- 42 Маскулінність-фемінність як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
- 43 Запобігання невизначеності як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
- 44 Теорія культурної грамотності Е. Хірша.
- 45 Модель засвоєння чужої культури М. Беннета.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аксіологічна (ціннісна) картина світу — сукупність найважливіших для нації та особистості оцінних суджень, що співвідносяться з правовими, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями і уявленнями певної соціокультурної спільноти.

Аксіологія (грец. *axia* — цінність) — наука, яка вивчає питання, пов'язані з людськими цінностями, оцінками, етичними та естетичними ідеалами.

Акт ілокутивний (англ. *Il* – префікс із значенням посилення + *locution* – мовний зворот) – один із трьох складників (поряд з актом локутивним і перлокутивним) мовленнєвого акту, пов'язаний із втіленням у повідомленні конкретної комунікативної інтенції, мети адресанта.

Акт локутивний (англ. *locution* – мовний зворот) – один з трьох складників мовленнєвого акту (поряд з актом ілокутивним і перлокутивним), що встановлює зв'язок повідомлення з дійсністю (тобто визначає його стиль і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення.

Акт мовленнєвий – складник повідомлення (висловлення), цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовної поведінки, яка виявляється у межах прагматичної ситуації комунікативного акту. Втілення у повідомленні (висловленні) певної комунікативної мети, що надає йому конкретної спрямованості. Основні риси А М – інтенціональність, цілеспрямованість, конвенціональність. А М виформовують акти локуції, ілокуції та перлокуції.

Акт перлокутивний (лат. *per* – префікс із значенням посилення + англ. *locution* – мовний зворот, вислів) – один із трьох складників повідомлення і мовленнєвого акту (поряд з актом локутивним і ілокутивним), пов'язаний з результатом (очікуваним чи досягнутим) впливу на адресата ілокутивної сили повідомлення (мовленнєвого акту).

Активне володіння мовою — уміння мовця при використанні нерідної мови послуговуватись усіма видами мовленнєвої діяльності, насамперед говорінням.

Антиконцепт — концепт картини світу, що асоціюється з негативними уявленнями в певному соціумі.

Антропогенез (грец. *anthropos* — людина і *genesis* — походження) — процес історико-еволюційного формування фізичного та соціального типу людини.

Архетип (грец. *archetipos* — першообраз, від *arhē* — початок, принцип і *typos* — образ) — первісна модель психологічного несвідомого, яка впливає на сприйняття дійсності і формується на базі природних інстинктів та соціокультурних чинників.

Безеквівалентність (лат. *aequus* — рівний і *valentis* — такий, що має силу, значення) мовних одиниць — відсутність в одній із мов повних семантичних відповідників слів та фразеологічних одиниць, які є в іншій мові.

Білінгв (лат. *bi* — дво- і *lingua* — мова) — людина, яка володіє двома мовами і послуговується ними залежно від комунікативної ситуації.

Білінгвізм — соціолінгвістичне явище, яке полягає у почерговому використанні мовцями двох мов для забезпечення комунікативних потреб.

Варіанти національної мови — різновиди однієї національної мови, якими послуговуються учасники міжкультурної комунікації у різних суспільних, територіальних межах; паралельно існуючі форми мови.

Вербальна (лат. *verbum* — слово) **комунікація** — комунікація за допомогою засобів природної людської мови.

Внутрішня форма (ВФ) слова — комплекс мотиваційних ознак, які є основою найменування.

Вузькоконтекстна культура — тип національної культури, в якій інформацію під час комунікації передають у максимально вербалізованій експліцитній формі.

Гіперонімія (грец. *hyper* — над, угорі і *опута* — ім'я) — відсутність диференціації значень в одній мові порівняно з іншою, у якій ці значення виражаються окремими словами.

Гіпонімія (грец. *hypo* — під, унизу і *опута* — ім'я) — наявність у мові слів-назв окремих предметів, видових понять щодо сукупностей або класів цих предметів.

Гіпотеза лінгвістичної відносності — розроблена Е. Сепіром і Б. Ворфом концепція, згідно з якою структура і семантика

національної мови визначає особливості мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу.

Диглосія (грец. *di* — двічі і *glossa* — мова) — паралельне використання конкретною національною лінгвокультурною спільнотою залежно від сфер спілкування двох мов або двох форм існування однієї мови (діалектів, жаргонів тощо), що передбачає їх свідоме оцінювання мовцями за шкалою «рідна — чужа», «висока — низька».

Дифузія (лат. *diffusio* — поширення) **культурна** — взаємне проникнення культурних ознак і контекстів культури з однієї національної спільноти в іншу у разі їх взаємозв'язків та контактування.

Діалог культур — взаємодія культур у процесі міжкультурної комунікації, опанування іноземних мов тощо, що забезпечує взаємозбагачення лінгвокультурних спільнот, що контактують.

Евфемізм (грец. *euphemismos* — пом'якшений вираз) — слово (вираз), яке вживають з метою уникнення слів (виразів) із грубим, непристойним змістом або стилістичним (конотативним) забарвленням, не прийнятним у певній культурі.

Еквівалентність мовних одиниць — смислова відповідність одиниць рідної та іноземної мов.

Етнічна (національна) самосвідомість — усвідомлення індивідом своєї належності до певного етносу (нації, народності) як культурно-історичної, соціально-економічної, мовної спільноти.

Етнічна група — частина певного етносу, яка територіально відійшла від нього внаслідок міграції, але зберегла попередню етнічну свідомість, мову, особливості культури і побуту.

Етнічне світосприйняття — сприйняття світу і його інтерпретація, зумовлені етнокультурними чинниками (віруваннями, міфами, традиціями тощо) і відображені в мовній картині світу та ментальності певного народу.

Етнічний (національний) звичай — складник етнічної традиції; стандартизовані та стереотипні для етнонаціональної спільноти форми поведінки, які відіграють роль засобів соціального регулювання.

Етнографічна лакуна — відсутність у межах однієї культури реалії, притаманної культурі іншої національно-етнічної спільноти.

Етнокультурна конвергенція (лат. *convergere* — наближатися, сходитися) — процес зближення етнічних культур унаслідок активного міжкультурного спілкування представників різних етнонаціональних спільнот, а також впливу соціально-політичних, економічних, культуро-творчих та інших процесів у суспільстві.

Етнокультурологія — суміжна з етнологією і культурологією наука, предметом якої є етнічна культура в усіх її виявах і на всіх етапах розвитку.

Етнолінгвістика — інтегрована наука на межі етнографії і лінгвістики, яка вивчає взаємодію етнічної культури і мови; охоплює сфери етогенезу та етнічної історії, етномовні процеси у внутрішніх та міжмовних контактах, роль мови у формуванні етнічних спільнот, специфіку комунікативної поведінки членів певної національної спільноти та ін.

Етнологія (грец. *ethnos* — народ, плем'я і *logos* — поняття, вчення) — наука про етогенез: виникнення, розвиток, зникнення народів (етносів), характеристики специфіки світобачення, поведінки різних народів (етносів).

Етнонім (грец. *ethnos* — народ, *онума* — ім'я, назва) — назва етносу (народу, племені, народності, нації тощо), яка може функціонувати як самоназва і «зовнішня» назва етносу.

Етнопсихолінгвістика — розділ етнолінгвістики, у межах якого вивчають проблеми соціально-психічних особливостей певного етносу, а також специфіку його комунікативної поведінки.

Етнопсихологія — інтегрована наука, яка вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування і функціонування національної самосвідомості, етнічні стереотипи, лінгвопсихологічні, культурні та інші аспекти спілкування тощо.

Етнос (грец. *ethnos* — народ, плем'я) — історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що мають спільні риси і стабільні особливості культури і мови, психологічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінності від інших подібних соціальних спільнот.

Етносемантика (грец. *ethnos* — народ і *sēmantikos* — означальний) — розділ семантики, який вивчає специфіку і неповторність значень елементів мовного коду (мови) різних етнічних та національних спільнот.

Етносеміотика (грец. *ethnos* — народ і *sēmeiōtikē* — учення про знаки) — розділ семіотики (науки про знаки і знакові системи), що вивчає специфіку етносів і націй, яку відображено в усіх виявах знакових систем.

Етностилістика (грец. *ethnos* — народ і *stylos* — паличка для письма) — галузь етнології і міжкультурної комунікації, яка досліджує усталені національні особливості комунікативної поведінки.

Етноцентризм — колективне уявлення про пріоритетність своєї етнічної групи, мови, національних звичаїв і культури.

Етос (грец. *ethos* — характер, звичай) — прийнята в межах суспільної групи чи певної культури ієрархія цінностей, принципів і постулатів спілкування.

Жести — складники невербальної комунікації, які полягають у значущих рухах окремих частин тіла, насамперед голови, рук і пальців.

Звертання — слово або сполучення слів, що називає особу (рідше предмет), до якої безпосередньо звертається мовець в усній чи письмовій формі.

Значеннєвість мовної одиниці — специфічна якість мовної одиниці, що визначає її цінність та місце у вибраному вимірі, системі.

Ідіолект (грец. *idios* — свій, особливий і лат. *lectio* — читання, вимова) — сукупність характерних стилістичних, словотвірних та інших особливостей.

Ідіостиль (грец. *idios* — свій, особливий і *stylos* — паличка для письма) — неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти.

Індивідуалістська культура — тип культури, що ґрунтується на світоглядній позиції переважання індивідуальних інтересів, свобод і незалежності, першочергового значення особистості у досягненні поставленої мети.

Інкультурація (лат. *in-*, *im-* — префікс заперечення і *cultura* — догляд, освіта, розвиток) — входження етносу, групи особистостей, людини, вихованої в одній культурі, в іншу, яке передбачає засвоєння традицій, звичаїв, цінностей, світогляду і комунікативної поведінки, притаманних чужій культурі.

Інтерференція (лат. *inter* — між і *ferens/ferentis* — той, що несе, приносить) — явище перенесення особливостей рідної мови на іншу виучувану мову, наслідком чого є помилки (фонетичні, лексичні, граматичні) у мовленні тих, хто послуговується нею.

Картина світу — ментальне уявлення про світ, його інтелектуальна копія, що формується за законами діяльності людської свідомості і має різні форми існування залежно від потреб пізнання дійсності.

Кінесика (грец. *kinesis* — рух) — рухи, які супроводжують вербальне спілкування і сприймаються зором: жести, міміка, постави тіла тощо.

Кліше (франц. *cliché* — форма) — мовленнєва формула, якій властива регулярність уживання у певних повторюваних комунікативних ситуаціях.

Код культури — спосіб, яким конкретна культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, який оточує її представників.

Коллективістська культура — тип культури, що ґрунтується на світоглядній позиції переважання інтересів колективу, громади, суспільства над індивідуально-особистісними інтересами інших людей.

Комунікативна компетенція (лат. *competentis* — належний) — сукупність вербальних, невербальних, культурних, прагматичних та інших знань і вмінь учасників комунікації.

Комунікативна невдача (в міжкультурному спілкуванні) — нерозуміння або неповне розуміння одним із комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого, спричинене неволодінням ним системою значень тієї культури, мовою якої відбувається спілкування.

Комунікативна поведінка — стратегія і тактика реального спілкування, у яких мовці виявляють національні та індивідуальні особливості.

Комунікативний стиль — індивідуальна чи колективна стабільна форма комунікативної поведінки людини (лінгвокультурної спільноти), яка виявляється у процесі спілкування; визначається використанням характерних вербальних і невербальних засобів залежно від прагматичних настанов мовців та національної специфіки комунікативного дискурсу.

Комунікативні табу (полінез. *tabu* — заборона) — комунікативні традиції уникати певних мовних виразів або порушувати деякі теми спілкування в певних комунікативних ситуаціях.

Комунікативні бар'єри (франц. *barrière* — застава, перепона) — різноманітні перешкоди, труднощі, які виникають у міжособистісному та міжкультурному спілкуванні, наслідком чого можуть бути непорозуміння та комунікативні конфлікти.

Комунікація (лат. *communicatio* — робити спільним) — модус існування явищ мови (поряд із мовою та мовленням); спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Конотація (лат. *con* — замість і *noto* — відмічаю) — додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні, національно-культурні тощо нашарування слів та деяких інших одиниць мови, які надають їм особливого смислового забарвлення.

Конфлікт у міжкультурній комунікації — різке зіткнення комунікативних стратегій учасників спілкування, зумовлене несприйняттям культурних стереотипів і упереджень, а також іншими причинами культурно-мовного характеру.

Концепт (лат. *conceptus* — думка, поняття) — 1) у когнітивній лінгвістиці та психології — одиниця ментальності, свідомості, пам'яті, якою оперує людина в процесах мислення і за допомогою якої здійснюється, зберігається та відображається зміст досвіду і знань; 2) у лінгвокультурології — одиниця, яка виражає етнонаціональну специфіку і вербалізується у словах, фразеологізмах та інших мовних засобах.

Концептосфера (лат. *conceptus* — думка, поняття і *sphaira* — куля) — сукупність специфічних для певної національної

лінгвокультурної спільноти концептів культури, які найповніше виражають її особливості.

Концептуальна (лат. *conceptus* — думка, уявлення) **картина світу (ККС)** — система концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації.

Ксенофобія (грец. *xenos* — чужий і *phobos* — страх) — різке несприйняття особистістю чи національною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування тощо, яке на рівні державної політики може виявлятися у формі дискримінації за національно-культурними ознаками.

Культура (лат. *culture* — догляд, освіта) — 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людською спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства; 2) інтерпретаційна модель світу людини, соціалізованої в певних умовах; 3) цілісний історичний феномен, локальна цивілізація, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності.

Культурема — одиниця опису культурних феноменів у культурології.

Культурний шок (франц. *choc* — удар, поштовх) — психологічно негативний стан, який виявляється у відчутті неочікуваного подиву, безсилля та роздратування учасника (учасників) міжкультурної комунікації внаслідок нерозуміння або несприйняття іншої культури (частково або повністю).

Культурний артефакт (лат. *arte* — штучно і *factus* — зроблений) — конкретний матеріальний продукт (одяг, знаряддя праці, посуд та ін.), у якому втілені ознаки певної культури.

Культурний знак — матеріальний предмет (артефакт), явище або подія певної національно-етнічної культури, що відображає етнічні, соціальні, професійні та інші колективні цінності.

Культурний код — спосіб, яким конкретна культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, що оточує кожну людину, належну до певної національної спільноти.

Культурний контекст — суспільно-історичне середовище, в якому реалізується, сприймається і функціонує система прийнятих у соціумі культурних фактів і цінностей.

Культурні ареали (лат. *area* — площа, простір) — зони територіального поширення певних локальних культурних типів і рис чи міжетнічного поширення певних елементів спеціалізованих культур (наприклад ареал індо-буддійської культури).

Культурологія (лат. *cultura* — догляд, освіта, розвиток і *logos* — наука) — гуманітарна сфера знань, яка вивчає світ в аспекті його культурного існування (того, чим він є для носія певної культури). Предметом К. є культура як суспільне явище і спосіб життя людини.

Лексична конотація (лат. *connotatio*, *con* — разом і *noto* — позначаю) — співзначення слова, яке супроводжує його основне значення.

Лінгва франка (італ. *lingua franca* — франкська мова) — 1) мова- посередник, яка у функціональному аспекті відіграє роль засобу спілкування між носіями різних етнічних мов і культур; 2) назва європейців у країнах Левант (Середземномор'я), які послуговуються змішаною мовою, що склалася в Середньовіччі для спілкування арабських і турецьких купців з європейцями.

Лінгвокультурна адаптація (лат. *adaptare* — пристосовувати) — пристосування представників некорінного етносу до соціального, культурного, етномовного та комунікативного середовища свого нового проживання.

Лінгвокультурна взаємодія — результат лінгвокультурних контактів, що виявляється у взаємовпливі мов і культур.

Лінгвокультурна компетенція — сукупність знань базових елементів культури (національних звичаїв, традицій, реалій тощо) країни, мовою якої здійснюється комунікація, і вмінь виявляти в мові країнознавчу інформацію та користуватись нею з метою досягнення запланованої комунікативної мети.

Лінгвокультурологія — наука, яка вивчає взаємодію культури і мови, узагальнює всі можливі способи збереження і передавання інформації про культуру народу за допомогою мови.

Максими спілкування (лат. *maxima* — основне правило, принцип) — складові принципів спілкування; імпліцитні правила ведення кооперативного спілкування, які виокремлюють у межах принципів спілкування (М. ввічливості, великодушності, згоди,

релевантності, симпатії, скромності, співробітництва, схвалення, тактовності, якості та ін.).

Менталітет (ментальність) (лат. *mens, mentis* — розум, інтелект) — спосіб світобачення людини як представника певної нації та соціально-культурної спільноти.

Міжкультурна адаптація — досягнення представниками некорінного етносу або іншої національності сумісності з національно-культурним середовищем нового місця проживання.

Міжкультурна інтеракція — поведінка і взаємодія носіїв різних культур та мов у процесі міжкультурної комунікації з використанням вербальних і невербальних засобів.

Міжкультурна комунікативна компетенція (лат. *competentis* — належний) — тип комунікативної компетенції, який полягає в умінні послуговуватися комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування, притаманними тій національній лінгвокультурній спільноті, мовою якої здійснюється міжкультурна комунікація.

Міжкультурна комунікація (МК) — наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот. **Міжкультурна толерантність** (лат. *tolerantia* — терпіння) — терпимість, ставлення з розумінням і тактом до наявних відмінностей, які існують в інших культурах, що передусім виявляється у тактовності під час міжкультурної комунікації.

Міжкультурні бар'єри спілкування — комунікативні складнощі, зумовлені неповним володінням культурними нормами, прийнятими в конкретній національній лінгвокультурній спільноті.

Міжкультурні відмінності — незбіг культурних кодів, смислів, елементів рідної та чужої культур, які виявляються при їх порівнянні або у процесі міжкультурної комунікації.

Міжмовні омоніми (грец. *homos* — однаковий та *опута* — ім'я) — слова різних мов, які збігаються за вимовою або написанням, але мають різні значення.

Міжмовні пароніми (грец. *para-* — префікс зі значенням суміжності та *опута* — ім'я) — пари слів різних мов, які мають

різні значення, проте зберігають віддалені семантичні зв'язки завдяки наявності спільного етимологічного кореня.

Мова міжнаціонального спілкування — мова, якою послуговуються в багатонаціональних державах (республіках) як мовою-посередником для спілкування представників різних національностей.

Мова національна — 1) мова нації як соціально-історичної спільноти людей, яка функціонує в усній та писемній формі і складається на ґрунті мови народності одночасно зі становленням нації з цієї народності; 2) спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує конкретну націю, має літературну форму існування, постійну тенденцію до єдності.

Мова світова — мова-посередник міждержавного та міжнаціонального спілкування на глобальному рівні, яка має такі ознаки: глобальність поширення за межами етнічної території, значна кількість мовців, визначення як робочої в ООН, специфіка суспільних функцій.

Мова-посередник — мова, якою послуговуються в міжетнічному або міжнаціональному спілкуванні.

Мовлення — 1) один із модусів існування мови (поряд із мовою і комунікацією); 2) діяльність говоріння, реалізація мови, яка виявляється у процесах говоріння і тим самим виконує своє комунікативне призначення.

Мовна картина світу (МКС) — відображені в категоріях і формах мови уявлення певної національної спільноти про дійсність.

Мовна лакуна (лат. *lacuna* — заглибина) — відсутність лексеми (слова) в одній мові на фоні іншої; те саме, що безеквівалентність. Причиною лакунарності (безеквівалентності) є національна своєрідність мов та відсутність у мовах назв специфічних для кожного народу реалій.

Мультикультура (лат. *multus* — багато і *cultura* — догляд, освіта, розвиток) — співіснування в межах одного суспільства різноманітних, рівноправних і рівноцінних культур.

Народ — велика спільнота людей, об'єднаних за національно-етнічною, державною або релігійною належністю.

Народність — тип етносу; історично сформована мовна, територіальна, економічна й культурна спільнота людей, яка виросла із союзу племен і є попередницею нації.

Національна (етнічна) категоризація дійсності — когнітивний процес членування у свідомості зовнішнього і внутрішнього світу людини відповідно до сутнісних характеристик її функціонування і буття, зумовлений матеріальною і духовною культурою етносу.

Національна психологія — традиційні особливості психічної діяльності представників певного народу (етносу), які передаються від покоління до покоління і виявляються в духовній культурі, почуттях, звичаях, мові.

Національна традиція — стійкі явища тих сфер життєдіяльності етносу (народу, нації), які залежать від суспільної свідомості і виявляються в національній культурі, побуті, мові, художній творчості, психології поведінки, спілкуванні.

Національний (етнічний) стереотип — історично сформований, узагальнений та емоційно насичений образ нації або етносу.

Національний темперамент — зовнішній вияв національного характеру, найбільше виражений в особливостях міжособистісного та групового спілкування (темп мовлення, рухи, жестикуляція, дистанція між мовцями тощо).

Національність — 1) узагальнене позначення таких понять, як нація, народність; 2) позначення належності людини (або групи людей) до певної нації (або групи); у європейській традиції — позначення державної належності людей (підданства).

Національно-етнічна ідентичність — відчуття особистістю своєї належності до певного етносу, нації, національної культури і мови, результатом якого є формування ідіоетнічної (лінгвокультурної) особистості.

Національно-етнічна свідомість — загальний зміст колективної свідомості, на якому ґрунтується самоідентифікація певної національно-етнічної спільноти.

Національно-етнічний стереотип — відносно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки щодо моральних, розумових, фізичних тощо якостей, характерних для представників різних національно-етнічних спільнот.

Національно-культурна конотація слова — додаткові до основного значення семантико-стилістичні нашарування, зумовлені особливостями національного світосприйняття.

Національно-культурний символ (грец. *symbolon* — умовний знак) — словесний або предметний образ, який має усталені, зумовлені етнічною історією та культурою асоціативні зв'язки, що є надзвичайно цінними для певного народу, нації.

Нація (лат. *natio* — плем'я, народ) — історичний тип етносу, який становить соціально-економічну цілісність, що формується і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури, психологічного складу, ментальності і етнічної самосвідомості.

Невербальна комунікація — система способів спілкування та обміну інформацією, які здійснюються без допомоги звичайної мови.

Невербальні засоби спілкування — засоби немовного коду («мова тіла»: жести, міміка, поза, погляд, манера триматися, а також одяг, соціальний простір, запахи та ін.).

Ноосфера (грец. *noos* — розум і *sphaira* — сфера) — гіпотетично найвища стадія біологічної сфери планети, яка є результатом суспільного та інтелектуального розвитку людства.

Паралінгвальні засоби спілкування — засоби спілкування у вигляді інтонації, розподілу наголосу, пауз, темпу і ритму мовлення, які формують комунікативно-прагматичний аспект дискурсу (тексту, повідомлення); у друкованому тексті — сегментації тексту, шрифтового набору і типографських знаків написання, добір фарб.

Паралінгвістика — розділ мовознавства, який вивчає звукові коди, що супроводжують вербальне спілкування (інтонація, кашель, паузи хезитації, темп мовлення тощо) і несуть певне смислове навантаження, а також усі немовні засоби спілкування (кінесика, проксемика, ольфакторика, окулесика, гаптика, тагмемика, хронеміка та ін.).

Пасивне володіння мовою — знання учасником міжкультурної комунікації чужої мови за відсутності практики живого спілкування з її носіями; найчастіше виявляється в розумінні іншої мови, але невмінні вільно говорити нею.

Прагматика (грец. *pragmatos* — діло, справа, дія) — комунікативний складник спілкування, який виявляє ставлення мовця до мовленнєвої ситуації, змісту комунікації та виражається у системі мовних і мовленнєвих засобів.

Проксеміка (англ. *proximity* — близькість) — спеціальна галузь соціальної психології, міжкультурної комунікації, паралінгвістики, інших суміжних наук, яка вивчає норми та особливості просторової і часової організації спілкування.

Прототип (грец. *protos* — перший і *typos* — відбиток) — найбільш типовий, прийнятний чи навіть ідеальний для людини образ певного класу предметів, який існує в пам'яті як віртуальний еталон і слугує основою для сприйняття і порівняння схожих предметів чи явищ світу.

Слово — основна структурно-семантична одиниця мови, що виражає поняття про предмети, процеси, явища, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і служить для побудови висловлень.

Стереотип комунікативної поведінки — усталені, найчастіше неусвідомлювані моделі вербальної і невербальної поведінки представників лінгвокультурної спільноти.

Субстрат (лат. *sub* — під і *stratum* — шар) — сукупність ознак мовної структури, які є залишковими виявами мови, поширеної на певній лінгвогеографічній території до приходу на неї носіїв нової мови.

Суперстрат (лат. *superstratum* — верхній шар) — нашарування мови зайшого населення в мові корінного етносу, який, поглинаючи пришельців, асимілює і їхню мову.

Такесика (лат. *tactus* — дотик, дія) — вид невербальної комунікації, пов'язаний із тактильною системою сприйняття.

Типи міжкультурної комунікації — різновиди міжкультурної комунікації, пов'язані з глобальними видами культурних відмінностей між людьми (міжрасова, міжетнічна, міжнаціональна, міжсубкультурна).

Фонові знання — додаткова культурно-історична, національно-етнічна та інша інформація, яка допомагає пояснити назви культурних реалій.

Характер національний (етнічний) — цілісна структура, яка відображає специфіку психіки, що сформувалася історично і відрізняє одну національно-етнічну спільноту від іншої.

Ціннісна (аксіологічна) картина світу — комплекс найважливіших для нації та особистості оцінних суджень, що співвідносяться з правовими, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями і уявленнями певної соціокультурної спільноти.

Цінності культурні — основа культурних установок; аксіологічні координати, крізь які представники різних етносів, національні спільноти сприймають і оцінюють явища об'єктивної реальності.

Ширококонтекстна культура — тип культури, в якій інформація, що передається під час комунікації, експлікується лише з урахуванням найширшого культурологічного і найближчого ситуативного контексту.

Шок комунікативний – усвідомлення несумісності в нормах і традиціях спілкування етносів, яке виникає в умовах безпосередньої міжкультурної комунікації і супроводжується неадекватною інтерпретацією або прямим відторгненням комунікативного явища представником гостьової національної лінгвокультурної спільноти з позицій власної комунікативної культури.

Шок культурний (фр. *choc* – удар, поштовх) – психологічно негативний стан, який виявляється в почутті безсилля, депресії або роздратування учасника міжкультурної комунікації і який є результатом нерозуміння або несприйняття окремих складових іншої культури або культури в цілому. Суть Ш. К. – конфлікт звичних («своїх», «рідних») культурних норм і орієнтацій; конфлікт двох культур нарівні індивідуальної свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Бацевич Ф. С., Богданович Г. Ю. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації. Саки : Фенікс, 2011. 284 с.

2 Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. 296 с.

3 Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2012. 288 с.

4 Мілютіна К. Л., Максимов М. В. Психологія міжкультурної комунікації : навч. посіб. Київ : КНУ, 2014. 265 с.

5 Потебня А. А. Слово и миф / сост. А. Л. Топоркова. Москва : Правда, 1989. 622 с.

6 Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 312 с.

7 Hall, Edward, T. The silent language. Greenwich, Conn. : Fawcett Publicationsm 1959. 322 p.

І. Б. Радченко

ВСТУП ДО ТЕОРІЇ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Радченко І. Б.

Редактор Буранова Н. В.

Підписано до друку 01.12.20 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,5. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.